

Indhold

PAPYRUS 35. årgang nr.2 2015

Tutankhamon på lotusblomsten.
Foto fra Nile Magazine.

- 10 Placenta: en overset
komponent i ægypter-
nes personlighed**
Lise Manniche

- 4 Suez-kanalen før og nu**
Bo Dahl Hermansen

- 22 Personlige relationer
i det græsk-romerske
Ægypten: om "Social
Network Analysis" og
dens relevans for ægypt-
tologien**
Lena Tambs

- 31 En Århushistorie**
Thomas Christiansen

- 34 Horus under
Peterskirken**
Lise Manniche

- 37 Mogens Jørgensen og
Begyndelsen til det hele**
Tine Bagh

- 42 Boganmeldelser**

- 43 Siden Sidst**
Louise Alkjær

OM FORFATTERNE

Louise Alkjær, cand. mag. i ægyptologi

Tine Bagh, cand. phil., PhD, museumsinspektør på Ny Carlsberg Glyptotek

Thomas Christiansen, PhD-student og papyruskonservator på ToRS

Bo Dahl Hermansen, cand. phil., tidl. Institut for Bibelsk Eksegese

Lise Manniche, mag. art., PhD, fhv. ekstern lektor på ToRS, Københavns Universitet

Lena Tambs, cand. mag. i ægyptologi

ENGLISH ABSTRACTS

The Suez Canal

Bo Dahl Hermansen

On the occasion of the recent inauguration of the extension of the Suez Canal, the author remembers the first undertaking of this nature under king Necho II.

Placenta: An additional component of the personality of the Egyptians

Lise Manniche

A hundred years ago anthropology was drawn in to focus on the possible role of the placenta in Ancient Egypt. Since then the subject has been taken up sporadically in literature, but without much conviction. The author introduces new evidence to the discussion in order to bring added awareness to this secret element in the make-up of the Egyptian self.

Personal relations in Graeco-Roman Egypt: on 'Social Network Analysis' and its relevance for Egyptology

Lena Tambs

Based on a study of senders and recipients in a group of letters from the ptolemaic site of Gebelein the author introduces digital tools in order to unravel their relationships, emphasizing the relevance of these aids as a supplement to conventional methods.

An Århus Tale

Thomas Christiansen

In 1953 a small terracotta head of Egyptian appearance became part of the collections of the Antik Museum in Århus. During a post-war building enterprise it had been collected alongside one of the main roads in Århus, 1 m below the surface – a rather unusual provenance.

Horus beneath S. Peter's in Rome

Lise Manniche

S. Peter's in Rome stands on an earlier basilica from the Constantine era which was in turn built over a Roman necropolis. One of the tombs displays a wall-painting in Egyptian style.

Mogens Jørgensen and How it all began

Tine Bagh

In June 2015 Mogens Jørgensen retired after 40 years as keeper of Egyptian antiquities in the Ny Carlsberg Glyptotek. His successor paints a portrait of a scholar dedicated to the collection in his care and reviews his latest work on how Ancient Egypt was brought to Copenhagen.

PAPYRUS udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Afdelingen
ToRS
Københavns Universitet Amager
Karen Blixensvej 4, bygning 10
2300 København S

Hjemmeside

www.daes.dk

DÆS e-mail

mail@daes.dk

Papyrus e-mail

lise@mannique.org

Bestyrelse

Pia Adamsen (sekretær)
Louise Alkjær
Tine Bagh (formand)
Diana H. Barfod (kasserer)
Bo Dahl Hermansen
Paul John Frandsen
Mette Gregersen (næstformand)
Ole Herslund
Mette Holst
Lise Manniche (Papyrusredaktør)
Elin Rand Nielsen (webmaster)
Else Steenberg

PAPYRUSredaktion

Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder

Merete Allen Jensen

Tryk

P.E. Offset, Varde

Papyrus udgives med støtte fra
Kulturministeriets Tidsskrift-
støtteudvalg. Eftertryk kun tilladt
med skriftlig tilladelse fra redak-
tion og forfattere.

ISSN 0903-4714

Omslagsbillede

Terracottahoved i Antikmuseet
i Århus. Foto Lena Tambs.
Matrikelkort fra Bevarende lokal-
plan for boligområdet Finnebyen,
Århus V.

Redaktionelt

Dette nummer af bladet byder på meget varierede emner, der af forskellige grunde trængte sig på netop nu. I anledning af åbningen af den udvidede Suez-kanal i august har Bo Dahl Hermansen skrevet om kanalen før og nu. At skære et snit i et kontinent, og dermed få to store have til at mødes, er i sig selv en dramatisk handling, men de gamle ægyptere veg aldrig tilbage for store projekter og havde med optimal udnyttelse af "human resources" held med at udføre dem. At arbejdet med den nye kanal er blevet fuldendt på ganske kort tid i landets nuværende situation er lige så beundringsværdigt.

Emnet for redaktørens eget bidrag denne gang er i en diametralt modsat størrelsesorden. Det handler om moderkager, hvilket man nok ikke ville forvente var relevant for vores interessefelt. Det er imidlertid en opfølgning på et foredrag holdt ved seminaret i maj om "Hathors grotte", et synonym for moderskødet. Der var behov for en nærmere gennemgang af diskussionen omkring placenta og dens mulige rolle i ægypternes opfattelse af, hvilke elementer en "person" er sammensat af.

Også i maj holdt Lena Tambs ved en ToRS-konference et indlæg om brugen af digitale hjælpemidler i studiet af en brevsamling fundet i byen Gebelein i Øvreægypten, hvor en gruppe soldater var udstationeret i ptolemæertiden. Ved en registrering af afsendere og modtagere kan deres indbyrdes relationer kortlægges på en ny måde og dermed supplere de gængse teknikker og give en bredere forståelse af denne korrespondance og garnisonens rolle.

To kortere bidrag kan hver især rubriceres som kuriøse. Redaktøren var i september i Rom, bl.a. for at studere brugen af ægyptiske stenarter i Peterskirken. Under kirken står ikke blot murværk og fundamenter fra Konstantins basilika, men også en lille del af den antikke gravplads, som kirken blev bygget på, netop over det sted, hvor S. Peter siges at være gravlagt. Det var nu en anden grav, der fangede interessen, for dens vægudsmykning er ægyptisk inspireret: en menneskefigur med falkehoved, afbildet på ægyptisk. Det andet bidrag bringer os til Århus, hvor Thomas Christiansen i Antikmuseet havde bemærket et lille ægyptisk terracottahoved med en bizar proveniens: Det var fundet 1 m under jorden nær Ydre Ringgade. Trods det, at han sad i et telt i Tebtunis og havde travlt med at studere blækket anvendt på papyrusfragmenterne der, fik han hurtigt skrevet en historie sammen og afleverede lige inden deadline. Begge emner var oplagt Papyrus-materiale, der også kunne afbalancere de lidt mere krævende artikler.

Tine Bagh runder af med et portræt af Mogens Jørgensen, der i juni gik på pension efter 40 år som museumsinspektør for den ægyptiske samling på Glyptoteket, og som forinden nåede at færdiggøre sin sidste bog om samlingen og dens historie.

LM

Bo Dahl Hermansen

Suez-kanalen *før og nu*

En ny Suezkanal åbner

Den 6. august 2015 åbnede Ægyptens præsident Abdel Fatah al-Sisi en ny og udvidet Suezkanal under stor mediebevågenhed og tilstedeværelse af honoratiores fra hele verden. Det nye projekt er 100% finansieret af private, ægyptiske investorer, så det har ikke været nødvendigt at optage uoverkommelige statslån for at gennemføre det. Blandt den lille gruppe af skibe, der fik lov at sejle gennem kanalen ved åbningshøjtideligheden, var et danskejet fartøj, Adrian Maersk [fig. 1] fra rederiet Maersk Line. Det skyldes, at Maersk Line er og forbliver en af de største brugere af kanalen, faktisk den allerstørste. Maersk Lines landechef i Ægypten, Mohammed Shihab, er ikke i tvivl om, at den nye kanal på lang sigt vil få en gavnlig indflydelse på Maersk Lines rederivirksomhed.

Udvidelsen af kanalen indebærer, at det nu er muligt for skibstrafikken at sejle samtidigt i begge retninger i modsætning til tidligere, hvor der kun var en enkelt sejlbredde.¹ Udvidelsen består af et 35 km

langt parallelspor til den eksisterende kanal og en yderligere ca. 37 km lang udvidelse af det eksisterende spor, hvor dybden er større end før. Og den er resultatet af blot et års arbejde! En imponerende præstation midt i den ellers bekymrende udvikling, der er sket i Ægypten og resten af Mellemøsten i kølvandet på det arabiske forår. Dette kommer i betydelig grad til at lette trafikken. Sejliden anslås således til at blive reduceret fra ca. 18 til ca. 11 timer, og det bliver muligt at sejle med større skibe end hidtil. Alt sammen tiltag, der vil øge rentabiliteten betydeligt. Desuden øges sejlkapaciteten fra nu 49 skibe om dagen til måske så meget som 97. Disse forandringer vil, hvis vi skal tro de ægyptiske myndigheders forudsigelser, tillige være med til at forbedre Ægyptens økonomi betydeligt.

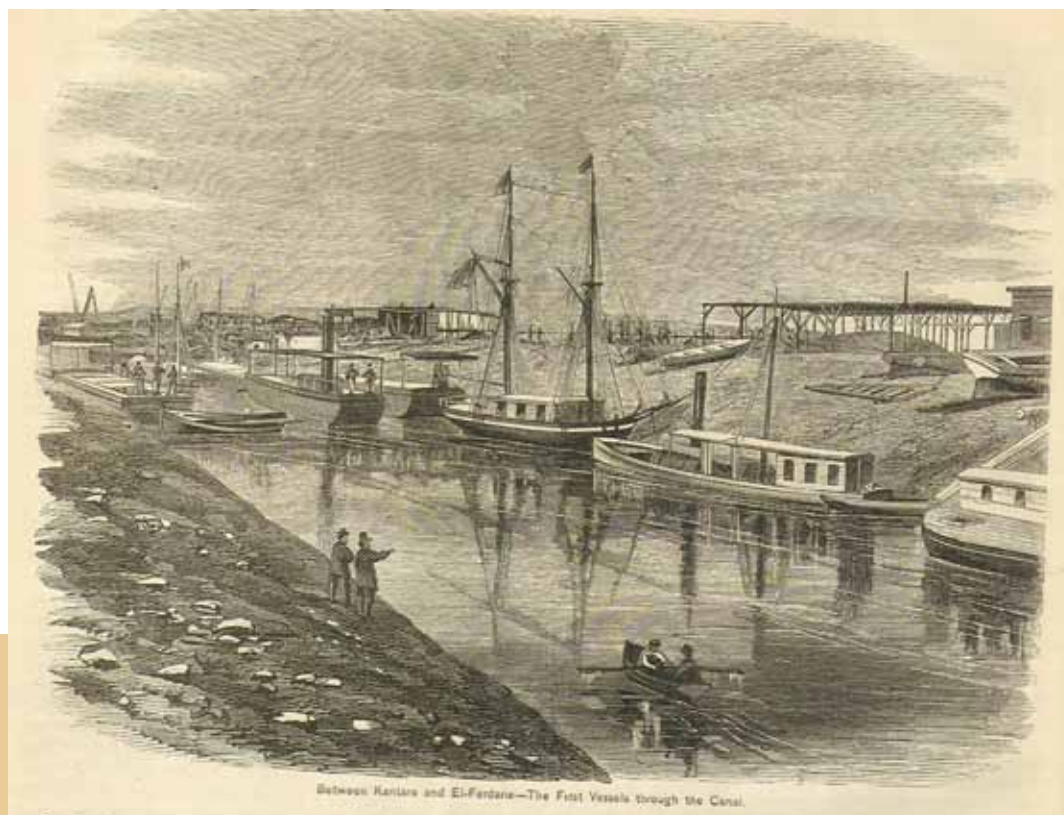
Indtægterne fra kanaltrafikken vil ifølge ægyptiske beregninger blive mere end fordoblet fra ca. 5,5 mia. \$ i 2014 til omkr. 13,5 mia. i 2023.² Ægypternes optimistiske beregninger hviler på den antagelse, at den stærkt formindskede sejltid vil være så

1 'Ny Suezkanal åbner nye muligheder for Maersk Line', *Berlingske Business* 6. august 2015.

2 'A new and better Suez Canal. Is it necessary?' *The Economist* 8. august 2015.

Fig. 1 Adrian Maersk på vej gennem den nye Suezkanal. Foto World Maritime News (med tilladelse fra Maersk Line).

Fig. 2 De første skibe sejler gennem kanalen i 1869.

attraktiv, at det vil tiltrække mange flere aktører på markedet. Dette er dog ikke så lige til endda. Mere pessimistiske stemmer, som f. eks. økonomen Ahmed Khamali fra The American University i Cairo, har over for Reuters indvendt, at forudsigelsen er “ønsketænkning”, og at den virkelige gevinst sandsynligvis vil være politisk frem for økonomisk: at samle det ægyptiske folk omkring et fælles projekt.³ Et scenarie dette blads læsere formentlig vil nikke genkendende til.

Den “nye” version af Suez-kanalen er altså en udvidet og forbedret udgave af den kanal, der blev åbnet i 1869 [fig. 2] under overværelse af kejserinde Eugenie, hustru til Napoleon III.⁴ Denne kanals historie har været omtumlet. Den blev bygget af den franske ingeniør Ferdinand de Lesseps, og konstruk-

tionsarbejdet tog dengang ti år. I 1874 overtog briterne kontrollen med kanalen og blev siddende på den lige til præsident Gamal Abdel Nasser i 1956 nationaliserede den. Efter 6-dages-krigen i 1967 blev kanalen lukket af Nasser, og den blev først genåbnet af præsident Anwar al-Sadat i 1975. Det er altså denne kanal, der nu er blevet genåbnet af præsident al-Sisi i en ny og forbedret version.

Necho II og den første kanal

Den udvidede og genåbnede Suezkanal er blot det seneste skud på stammen i et projekt, der stammer helt tilbage fra oldtiden. Ifølge den romerske historiker Diodorus Siculus (Diodor) skal allerede den ikoniske farao “Sesostris” have anlagt en kanal mellem Middelhavet og Rødehavet (I.33). Den tidlige ægyptologiske forskning så skibsscenerne af ekspeditionen til Punt i Hatshepsuts dødetempel [fig. 3] som en bekræftelse på dette, hvorfor den opfattelse blev fremherskende, at der eksisterede en sådan kanal allerede under det 18. dynasti. Dette blev dog i 1955 endegyldigt afvist af Hermann Kees⁵

3 ‘Egypt launches Suez Canal expansion’, *BBC News* 6. august 2015.

4 Mere om Suez-kanalens åbning i B.D. Hermansen, ‘Om Verdis opera Aida’, *Papyrus* 8/1988, s. 3-5 og P.J. Frandsen, ‘Aida og Akhenaten – Ægypten i operaen’ i E. Christiansen, (red.) og B.D. Hermansen, (billedred.), *Arven fra Ægypten II*, Aarhus 2001, s. 221-249.

5 H. Kees, *Das alte Ägypten: Eine Landeskunde*, Berlin 1955, s. 61f.

Fig. 3

Hatshepsuts
skibe under
ekspeditio-
nen til Punt.
Foto LM.

og har mig bekendt ikke siden da været alment anerkendt i forskningen.

Det tidligste forsøg på at binde Middelhavet og Rødhavet sammen ser derfor ud til at være den ligeledes ægyptiske farao Necho II's. Necho (610-595 f.Kr.) beordrede i hvert fald iflg. Herodot en kanal bygget med udgangspunkt lidt nord for Bubastis (Zagazig) gennem Wadi Tumilat til Timsah-søen og Bittersøerne, der dengang var forbundet med Suezbugten, bl.a. for at styrke og monopolisere handelen mellem Middelhavet og Det Indiske Ocean:

... Denne fyrste (Necho) var den første til at forsøge at konstruere en kanal til Rødhavet – et værk, der efterfølgende blev færdiggjort af perseren Dareios. ... 120.000 af de ægyptere, der var beskæftiget på projektet i Nechos regeringstid, mistede deres liv under udgravningen. Til sidst afstod han fra sit forehavende på grund af et orakel, der advarede ham om, "at han arbejdede for barbaren..." (II.158)

Necho skulle altså, hvis Herodots ord står til troende, have opgivet projektet på grund af et orakel-

svar. Det har måske været hans officielle undskyldning, men mon ikke sandheden snarere er, at han som den praktiske konge, han utvivlsomt var, indså at det ville koste alt for mange ressourcer at grave kanalen færdig og derefter permanent holde den fri for sand. Da ingen af hans efterfølgere i 26. dynasti tog udfordringen op, faldt det netop i "barbarens", dvs. perserkongen Dareios den Stores, lod at genoptage arbejdet på Nechos kanal og realisere den. Sådan skriver Herodot jo i hvert fald, og Dareios selv lod da også åbningen af denne kanal fejre med tre steler i Wadi Tumilat.⁶ Sidenhen var det Ptolemæus II's tur til at genudgrave kanalen,⁷ ligesom en kanal, der løb helt fra Old Cairo til Rødhavet, nævnes i flere senantikke og middelalderlige kilder [fig. 4]. At sidstnævnte kanal har eksisteret, kan der næppe være tvivl om, men det ser ud til, at den endegyldigt blev lukket af abbasside-kaliffen al-Mansoor i 767 e.Kr.⁸ omend fatimide-kaliffen al-Hakim skal have gjort et nyt forsøg omkring år 1000.

6 H.J. de Meulenaere, 'Dareios I', *Lexikon der Ägyptologie* I, Wiesbaden 1975, kol. 992.

7 Diodor I.33.9.

8 K.W. Butzer, 'Kanal, Nil – Rotes Meer', *Lexikon der Ägyptologie* III, Wiesbaden 1980, kol. 312.

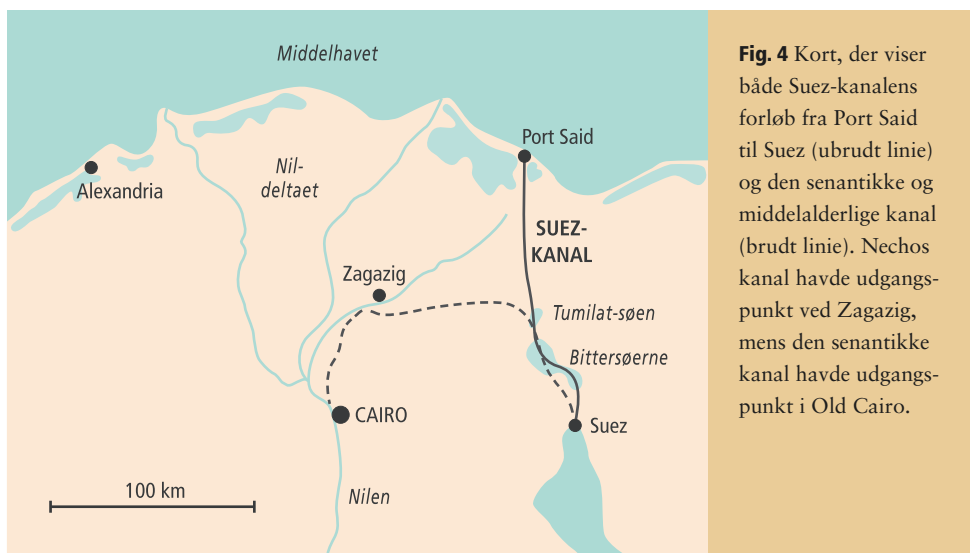

Fig. 4 Kort, der viser både Suez-kanalens forløb fra Port Said til Suez (ubrudt linie) og den senantikke og middelalderlige kanal (brudt linie). Nechos kanal havde udgangspunkt ved Zagazig, mens den senantikke kanal havde udgangspunkt i Old Cairo.

Handel og søfart under Necho

Kong Nechos oprindelige kanalprojekt resulterede i det mindste i, at han kunne grundlægge en ny by, *Per-temu Tjeku* (Atum af Tjekus hus), hvor det bibelske Pithom (af *Per-temu*) engang havde ligget. *Per-temu Tjeku* er identisk med nutidens Tell el-Maskhuta i Wadi Tumilat, og Necho anlagde vel denne by med henblik på at agere havneby for den trafik, der tænkte at skulle sejle gennem kanalen. Sammen med byerne i Nil-deltaet skulle *Per-temu Tjeku* facilitere søhandelen mellem Middelhavet og Det Indiske Ocean. Efterfølgende blev handelen over land da også under alle omstændigheder ført gennem denne by. Også efter at have opgivet kanalprojektet gjorde Necho sig altså anstrengelser for at lette handelen mellem landene ved de to adskilte oceaner. Han gjorde Ægypten til en sømagt med en stor, stærk flåde efter græsk og fønikisk mønster, både i Middelhavet og Rødehavet, og der kan ikke være tvivl om, at det fejlslagne kanalprojekt ligger til grund for Herodots beretning om, at netop farao Necho skal have afsendt en flåde-ekspedition, bemannet med fønikiske sømænd, for at navigere rundt om Afrika gennem Herakles' Søjler og derfra tilbage gennem Middelhavet til Ægypten:

Hvad angår Libyen (Afrika) ved vi, at det bliver overskyldt af havet på alle sider, undtagen hvor det er forbundet med Asien. Denne opdagelse blev først gjort af *Necos* (Necho II), den ægyptiske konge, som, da han opgav den kanal, han havde påbegyndt mellem Middelhavet og Rødehavet, søsatte et antal skibe bemannet med fønikiere med instrukser om at sejle til Herkules' Støtter og vende tilbage til Ægypten gennem dem og over Middelhavet. Fønikerne tog af sted fra Ægypten gennem *Erytræahavet* (dele af Rødehavet og Det Indiske Ocean) og sejlede således ind i Sydhavet. Da efteråret kom, gik de i land, hvor end de nu var, og efter at have tilsået en mark med korn ventede de til kornet var modent til at høste. Da de havde høstet det, satte de igen sejl. Og således hændte det, at to hele år gik; og det var ikke før det tredje år, at de nåede Herkules' Søjler og vendte hjem fra rejsen. Ved hjemkomsten påstod de – og jeg for min del tror ikke på dem, men det vil

andre måske gøre – at da de sejlede rundt om Libyen havde de solen på deres højre hånd. På den måde blev Libyens omkreds først opdaget.⁹

Om man skal tro på Herodots beretning er ikke ganske uproblematisk. I sommeren 1908 stod der beretninger i den amerikanske dagspresse om, at der var dukket to interessante skarabæer op på markedet fra dødsboet efter ægyptologen Urbain Bouriant, der var død seks år tidligere. Skarabæerne bar indskrifter til minde om Necho II's ekspedition rundt om Afrika under ledelse af en vis Peterneith. Skarabæerne var allerede tidligere blevet anerkendt som ægte af ledende ægyptologer som Jean Capart, der endda havde indkøbt dem for museet i Bruxelles, og Flinders Petrie. To tyske forskere, Adolf Ermann og Heinrich Schäfer, påviste imidlertid, at skarabæernes tekst sandsynligvis var en forfalskning. Capart havde købt dem af M. Bouriant, en søn af Urbain Bouriant. Han sagsøgte nu Bouriant Junior for at få de 20.000 frank tilbage, han på museets vegne havde betalt for skarabæerne. Under retssagen bevidnede en skulptør, at han havde fremstillet begge skarabæerne og indgraveret deres tekster på andragende af netop Bouriant, der endte med at blive idømt en fængselsstraf. Et lærerigt eksempel på antikvitetsmarkedets veje og vildveje. Dermed står Herodots tekst, som er forfattet mere end 150 år efter Nechos tid, tilbage som det ældste vidnesbyrd om denne omsejling af Afrika. Rejsen er altså ikke bekræftet af uafhængige, samtidige kilder.

Necho og hans vision

Skal vi afslutningsvis bedømme Nechos indsats som konge må det siges, at han var en meget aktiv farao.¹⁰ I 609 f.Kr. førte han personligt sine hære nordpå for at støtte Assyrien, da Babylons konge Nabopolassar sammen med medernes kong Kyaxares tog fat på endegyldigt at bringe Assyrier-riket til fald. Efter en sejr ved Megiddo trængte Necho i 608 så langt nordpå som til Eufrat, hvor han dog, efter nogle indledende sejre i et slag ved Karkemish, i 605 blev slået tilbage af den babylonske kronprins Nebukadnesar. Derefter trak han sig tilbage til Ægyptens grænser og forsvarede landet dér. Da Nebukadnesar, der nu selv var blevet konge, nåede frem, var det Nechos tur til i 601 f.Kr. at vinde en afgørende sejr.

Det ser ud til, at der herefter blev indgået en fredsaftale, som sikrede, at Ægyptens nye blomstring under det 26. dynasti kunne fortsætte nogle årtier endnu. Måske var både Nechos kanalprojekt og hans (eventuelle) omsejling af Afrika ikke bare et forsøg på at stimulere handelen, men også på at bane vej for et bagholdsangreb gennem Den Persiske Golf mod Babylon, der jo lå i det sydlige Mesopotamien. Vi ved det ikke, men andre aspekter af Nechos virke havde dog tydeligt til formål at styrke Ægyptens internationale position. Men de havde bestemt også til hensigt at stimulere handelen, ikke kun med Det Indiske Ocean og Den Nære Orient, men også med det ægæiske område. Necho videreførte således den græsk-venlige politik, som hans far Psammetik I (664-610 f.Kr.), havde indledt både ved at anvende joniske lejetropper, der var nogle af

⁹ Let modificeret efter Herodot, IV.42.

¹⁰ Om Necho II's andre kvaliteter se K. Ryholt, 'På sporet af en gådefuld konge', *Papyrus* 30/1, 2010, s. 4-13.

Fig. 5 Necho II
på et relief i
Glyptoteket
ÆIN 46. Foto
Ole Haupt.

tidens absolut bedste krigere, og ved at støtte den græske koloni Naukratis' vækst. Trods hans fejlslagne projekter må Nechos regeringstid derfor, efter min vurdering, anses for at have været en succes, om end ikke alle deler en sådan opfattelse. Måske fordi han ikke var nogen stor bygherre, som man ellers ville forvente af en "stor" farao [fig. 5]. Men under 26. dynasti så verden anderledes ud end under Gamle, Mellemste og Nye Rige. Det, der var brug for, var en politiker og håndværker på faraoernes trone. Og Nechos vision om en kanal, der forbandt Middelhavslandene med landene omkring Det Indiske Ocean, har i hvert fald vist sig at være mere end almindeligt levedygtig.

Placenta

en overset komponent i ægypternes personlighed

Lise Manniche

I første halvdel af 1900-tallet, da studiet af det gamle Ægypten allerede havde mere end 100 år på bagen, var der progressive forskere, der søgte inspiration i etnografien i andre afrikanske lande for at forklare sære koncepter, som de var stødt på i Nillandet. Dem er der jo mange af, selv om man kan finde dem så ofte, at de efterhånden føles ganske naturlige. Men nye mennesker fascineres af det gamle land, og det er godt stadig at kunne møde det med en nysgerrighed som Herodots og se det med friske øjne.

Blandt de etnografisk interesserede ægyptologer var for eksempel Ludwig Keimer (1893-1957), der dels var meget interesseret i palæobotanik, men for at skaffe baggrundsviden også studerede bisharin-stammen i ørkenen syd for Aswan. Det kom der mange spændende artikler ud af om f. eks. tatovering og "salvekegler". Margaret Murray (1863-1963) var tidligt ude som medforfatter af en artikel udgivet i 1913 om moderkager i baganda-stammen i Uganda.¹ Det er et emne, man finder ganske få,

* Denne artikel om placenta er en opfølgning på et foredrag om "Hathors grotte" (=uterus) holdt i DÆS i København 9.5. 2015 og i Århus 1.10. 2015, hvortil fundamentet var L. Manniche, 'In the womb', *Bulletin of the Australian Centre for Egyptology* 17, 2006, s. 97-112.

1 M. Murray og C.S. Seligman, 'Notes upon an early Egyptian standard', *Man* 11, 1911, s. 165-171.

Fig. 1 Hieroglyffen fra Meidum (fra Petrie, *Meidum* pl. XXIII). Teksten oversættes som regel "kongeligt bekendtskab" el. lign. grundet de to nederste tegn for ordet *rh*, "vide, kende". Efter endt læsning af denne artikel vil en anden løsning trænge sig på.

Fig. 2 Hieroglyffen anvendt fonetisk på Nefretiabets stele fra Giza (fra Ziegler, *L'art*, fig. s. 207). *shpt* er navnet på en drik:

Fig. 3 Hieroglyffen anvendt fonetisk på et fragment i British Museum fra Sethi I's grav i Kongernes Dal. Foto LM.

sporadiske henvisninger til i litteraturen. Det er værd at se nærmere på, for det kan åbne døren til en ny forståelse af de gamle ægypteres verdensopfattelse, der på den ene side var højst sofistikeret og på den anden baseret på en observering af basale, menneskelige funktioner.

Også i 1913 udkom der et værk med et bidrag af en nestor indenfor faget, Kurt Sethe (1869-1934), hvor han behandlede teksterne i Sahuras pyramide.² Han omtaler i en enkelt sætning hieroglyffen med lydværdien *h* (fonogram), som han også ser som et helt ord (ideogram), og han foreslår, at hieroglyffen med det efterfølgende determinativ kunne betyde "efterbyrd". Denne hieroglyf fik i Alan H. Gardiners *Egyptian Grammar* fra 1927 betegnelsen Aa1, sat i kategorien "uidentificerede tegn", men dog som "placenta(?)". I 1915 og 1916 skrev Aylward M. Blackman, inspireret af Sethes bemærkning og af Murray og Seligmans kendskab til baganda-stammen, to artikler om emnet.³ Siden

da har enkelte andre forskere (primært fransk-mænd) flygtigt berørt det, men der er betydeligt mere at fortælle.

At afbilde en moderkage

Hieroglyffen Aa1 fungerer som nævnt både som ideogram, dvs. at den står for det, den forestiller, og som fonogram, en lyd, et "bogstav", som kan bruges til at skrive andre ord med, uden hensyn til dens oprindelige betydning. Derfor forekommer den hyppigt i de ægyptiske tekster. Her hvor vi skal undersøge den som en afbildning af en placenta (efterbyrd, moderkage), er det i første omgang de kolorede gengivelser, der er interessante, dvs. større, officielle indskrifter udhugget i eller malet på vægge i grave og templer. De tidligste gengivelser i farve, der stammer fra det 4. dynasti, afbilder den gul med røde eller sorte vandrette linjer [fig. 1, 2].⁴ Ellers er den oftest mørkegrøn evt. med sorte striber [fig. 3].

I Ægypten er farvekonventioner ganske ufravigelige. De blev etableret tidligt i Gamle Rige og stort

2 K. Sethe i L. Borchardt, *Das Grabdenkmal des Königs Sahu-re II*, (Leipzig 1913), s. 77 <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/borchardt1913bd2a>

3 'Some remarks on an emblem upon the head of an ancient Egyptian birth-goddess', *Journal of Egyptian Archaeology* 23, 1915, s. 199-206; 'The pharaoh's placenta and the moon-god Khons', *Journal of Egyptian Archaeology* 3, 1916, s. 235-249.

4 W.M.F. Petrie, *Medum*, London 1892, kolorede plancher XI, XIII, XVIII, XXIII. De sorte streger gengiver snarere en struktur, ikke egentlig farven; C. Ziegler (red.), *L'art égyptien au temps des pyramides*, Paris 1999 (udstillingskatalog), nr. 54 og 56 (Nefretiabets og Wepemnefrets steler).

Fig. 4 Ostrakon (fra Desroches Noblecourt, *Amours*, fig. s. 115).

Fig. 5 Barnet i papyruskrattet på en menat (fra Desroches Noblecourt, *Amours*, fig. s. 103).

set bibeholdt i hele den faraoniske tid.⁵ Der forekommer imidlertid eksempler på farveveksling indenfor særlige kategorier (f.eks. mørkegrøn/mørkeblå/sort og rød/gul). Den ægyptiske palet er i sig selv begrænset. Den kaldes ofte “polykrom”, hvilket dækker over, at farverne i princippet er tydeligt defineret og adskilt fra hinanden, og at bevidst brug af nuancer kun forekommer undtagelsesvis. Det vil sige, at universets myriader af farver skulle tilpasses denne palet på omkring seks farver (sort, hvid, rød, gul, blå, grøn med sporadisk anvendelse af lyserød og grå). Oftest kan vi gennemskue det endelige farvevalg. Hvis ikke, er det fordi der ligger en symbolsk betragtning bag. Hvad angår hieroglyffen Aa1 er det sjældent at se et så radikalt skift som fra gul til grønlig, hvilket kunne tyde på, at de ægyptiske malere i begyndelsen selv var usikre på, hvad den mon forestillede. Allerede i Gamle Rige var den korrekte farve dog blevet etableret som mørk grøn.⁶

En placenta er rød på den side, der er hæftet til livmoderen, hvorimod den side, der gennem navlestrengen knytter den til fostret, er mørkeblå. Placentaen er synlig for alle, der er involveret i fødsler, hvad enten det drejer sig om dyr eller mennesker, og valget af en farve kunne i dette tilfælde gå i begge retninger. Som nævnt kan farven gul erstattes af rød og mørk blå af mørk grøn, så i dette tilfælde kan man sige, at der er tale om et rationelt farvevalg. At det var den mørkegrønne, der blev den dominerende, kan skyldes, at placentaen var fostrets næring. I det store sammenhæng er Nilen, og især det

⁵ C. Ransom Williams, *The Decoration of the Tomb of Per-neb*, New York 1932. På s. 38 n. 2 undrer forfatterinden sig over, hvorfor farven på denne hieroglyf endnu ikke er blevet udforsket nærmere. I Per-nebs grav (tidligt 5. dyn.) er den grøn.

⁶ Se en undersøgelse af en specifik gruppe genstande i L. Manniche, ‘The body colours of gods and men in inlaid jewellery and related objects from the tomb of Tutankhamun’, *Acta Orientalia* 43, 1982, s. 5-12.

Fig. 6 Tutankhamon på lotusblomsten (fra <http://www.toutceciestmagnifique.com/2011/04/head-of-young-king-tut-rising-from.html>).

sorte Nilslam, hele Ægyptens næring, og derfor ser vi ofte et farveskift mellem sort og grøn (der står for friskhed og grøde), bl.a. i hudfarven på de guder, der har med jordens frugtbarhed at gøre. Det ville derfor bibringe valget af placentaens mørkegrønne farve en mere spirituel dimension. Formen er noget mere udefinerbar. At det blev en cirkel kan have flere årsager. Et moderskød (livmoder, uterus) kan afbildes ganske tydeligt som en cirkel med et lille barn indeni. Et ostrakon fundet i Kongernes Dal er det mest utvetydige eksempel [fig. 4]. Det kan også sublimeres, som det er tilfældet på de såkaldte menat'er, vedhæng til kultiske perlehalskæder, hvor vedhængen gengiver en torso med livmoderens form afspejlet i det runde felt, undertiden med et lille barn i [fig. 5]. Da "moderen" i disse tilfælde oftest er Hathor eller Isis, er det lille barn Horus, for vi bevæger os i gudernes verden her. Da placentaen er en vigtig del af det, livmoderen rummer, har det givet mening at kopiere dens runde form til formålet. Der er således intet i den kunstneriske udformning af hieroglyffen, der er i modstrid med en fortolkning af den som netop en placenta.

Denne gengivelse findes faktisk også i en ellers overset tredimensional udgave. I Tutankhamons grav blev der fundet en bemalet træskulptur, der viser kongens hoved på en lotusblomst [fig. 6]. Fra den "hermopolitanske" skabelsesberetning ved vi, at solguden her blev født ud af et lotusblomsterskød. Tanken med at anbringe hovedet i graven var, at Tutankhamon skulle opnå samme lykkelige skæbne: at blive genfødt som solguden og ved dens daglige rejse over himlen opnå evigt liv. Træskulpturen står på en skive af en mudret, gråblå farve, der afspejler uroceanet, hvorpå lotusblomsten flød, men samtidig også det rum, hvor den endnu ufødte solgud/konge tilbragte sit fosterliv. Både fostervand og placenta var en del af dette embryoniske univers, og dermed kan vi med rimelighed foreslå, at vi her har en skulpturel gengivelse af den cirkulære hieroglyf. Denne "placentafarve" blev også anvendt som

baggrundsfarve på væggene i nogle af Nye Riges kongegrave, som jo på sin vis fungerede som “moderskød” for den afdøde konge, der afventede sin genfødsel.⁷

Det er i øvrigt netop på dette tidspunkt af historien (slutningen af 18. dynasti og Amarna-tiden), at traditionelle koncepter bliver revurderet. Her ser vi faktisk nogle eksempler på, at hieroglyffen Aa1 atter afbildes som rød. Det er ikke blot et tilfælde, for hieroglyffen er indlagt, omhyggeligt udvalgt og skåret af den røde chalkedon. Det drejer sig dels om kisten fra KV 55, dels om en af Tutankamons egne kister. Vi kan måske fristes til at tænke “solskive”, men ud fra sammenhængen er der ingen tvivl om, at tegnet har den fonetiske værdi *h*. Måske kunstneren har leget lidt med en nyfortolkning her, inspireret af solskiveguden Atons rolle som skabergud.

Placenta og person

I 1912 havde Blackman påbegyndt sit langvarige udgravningsarbejde i gravene fra Gamle og Mellemste Rige i Meir i Mellemægypten. Han var også interesseret i antropologi og havde læst Murrays og Seligmans artikel om baganda-stammen og deres fokus på placentaer. Han kendte til eksempler fra græsk-romersk tid på vores hieroglyf anvendt som ideogram, fulgt af et billede af et barn, og netop i teksterne i Meir havde han opdaget noget relevant. I Uganda knyttede man placentaen til en persons “selv”, og ved et barns fødsel bevarede man navlestrengen, som ansås som “den anden placenta”, for at fungere som et vigtigt redskab for livet i det hinsides, når ejeren var død. Han forestillede sig, at ægypterne, som havde samme hamitiske rødder som baganda’erne, kunne have haft lignende tanker. I en af gravene fra 6. dynasti var han stødt på ejerens titel “præst for Horus’ to *h*’er”, hvor “Horus” be-

⁷ Se også P.J. Frandsen, ‘The menstrual “taboo” in ancient Egypt’, *Journal of Near-Eastern Studies* 66,2, 2007, s. 81-105 med flere henvisninger s. 100 og i n. 62.

Fig. 7 Standarten båret i procession i Edfu-templet. Foto LM.

Fig. 8 Standarten på talatat fra Karnak. Standarten med sjakal viser Wepwawet (“vejåbneren”). Foto LM.

tegner kongen. I stedet for at oversætte “kongens to personligheder” foretrak han det mere basale “præst for kongens to placentaer”.⁸

Mange år senere blev denne tanke taget op igen og instruktivt forklaret af Henri Frankfort, der så den kongelige ka som kongens tvilling og placentaen/navlestrengen som en uundværlig komponent.⁹ Efter endnu en betragtelig årrække gjorde Andrej Bolshakov brug af den i sit dybtgående studium af den afdødes ka, der, født sammen med ham, sikrede hans livs gøremål.¹⁰ Han konkluderede (s. 295) at den eneste, men meget vigtige, rest af opfattelsen af placentaen i privatpersoners “ka-verden” er ka’ens evige ungdom, som ikke kan forklares uden at se på den “ikke-figurative” ka: placentaen, der blev født som et “barn”; men hvor mennesket blev ældre, forblev den uforandret og bibeholdt sin oprindelige “barnlige” natur. Når ka’en blev afbildet, blev tanken om dens tvillings evige ungdom og uforanderlighed også overført til gengivelserne, der jo som regel viser personen i hans bedste, reproduktive alder.

Der er mere at sige om kombinationen af placenta og ka, men forinden er det nødvendigt at se på endnu en kunstnerisk gengivelse.

Placenta på en standart?

I processioner, hvor kongen spadserer ind i et tempel, ses der nærmest kongen blandt standartbærere, der baner vejen, en person, der bærer en nærmest pæreformet genstand på sin standart. Denne scene blev

udtænkt så tidligt som i 1. dynasti (Narmer-palettens bagside). Motivet findes helt ned til græsk-romersk tid [fig. 7]. Blackman (og andre) fortolkede den som en “placenta-standart”.¹¹ Det er muligt, at en bevareret, kongelig placenta i en fjern fortid kan have været båret rundt, senere måske erstattet af en model.¹² Der foreligger faktisk eksempler på to sådanne emblemer, der blev fundet blandt de sparsomme rester af gravudstyret i Horemhebs grav i Kongernes Dal.¹³ De er af sykomoretræ, henh. 23 og 21 cm brede og 10 cm høje og forsynet med et hul for neden til at sætte dem på en stang. I samme kontekst foreligger der en afbildning på væggen af Ramesses VI’s grav.¹⁴ Her er den gul, hvilket signalerer, at den var af guld eller forgylt, og dermed havde den “den perfekte farve” som gudernes hud.

Skrivemåden af navnet på genstanden læste Blackman *hnswt*, hvilket fik ham (og flere efter ham) til fejlagtigt at se en forbindelse til guden Khonsu.¹⁵ At den er inkluderet i den første fase af Amarnatidens billedprogram indikerer dog, at den ikke var et markant symbol på en af de traditionelle guder [fig. 8]. Senere blev det foreslået, at betegnelsen kunne være afledt af verbet *hns* “at skride frem”, baseret på

11 ‘The pharaoh’s placenta’, s. 245.

12 Frankfort, *op. cit.*, s. 71 taler ligefrem om en “kult for den kongelige placenta” og bygger sin antagelse på fortolkningen af genstanden på standarten og den omdiskuterede forbindelse mellem dens navn og guden Khonsu (se nedenfor).

13 Th. Davis, *The Tombs of Harmhabi and Touatânkhama-nou*, London 1912 / genoptrykt 2001, nr. 26–27, på s. 105 beskrevet som en model af en “leather bottle or piece of flesh”. Det vides ikke, hvor de nu befinder sig. Jf. A. Moret, *Mystères égyptiens*, Paris 1922, s. 80–84.

14 Sic Blackman, ‘Some remarks’, s. 200, med citat fra Murray og Seligman, s. 167. En søgning i den omfangsrige A. Piankoff og N. Rambova, *The Tomb of Ramesses IV*, New York 1954, var resultatløs.

15 ‘The pharaoh’s placenta’, *passim*.

8 ‘The pharaoh’s placenta’, s. 241–246.

9 H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, 1948/1978 i afsnittet ‘The Ka of the king’, s. 69–78. Om reminiscenser af oldægyptiske/afrikanske rødder se generelt hans udførlige n. 4 til kap. 1. Se dog også n. 12 nedenfor.

10 A.O. Bolshakov, *Man and His Double in Egyptian Ideology of the Old Kingdom*, Ägypten und Altes Testament 37, Wiesbaden 1997, s. 292–293. Se også Rune Nyords artikel ‘”Mennesket” bag mennesket: Det oldægyptiske ka-begreb’, *Papyrus* 35/1 2015, s. 30–37.

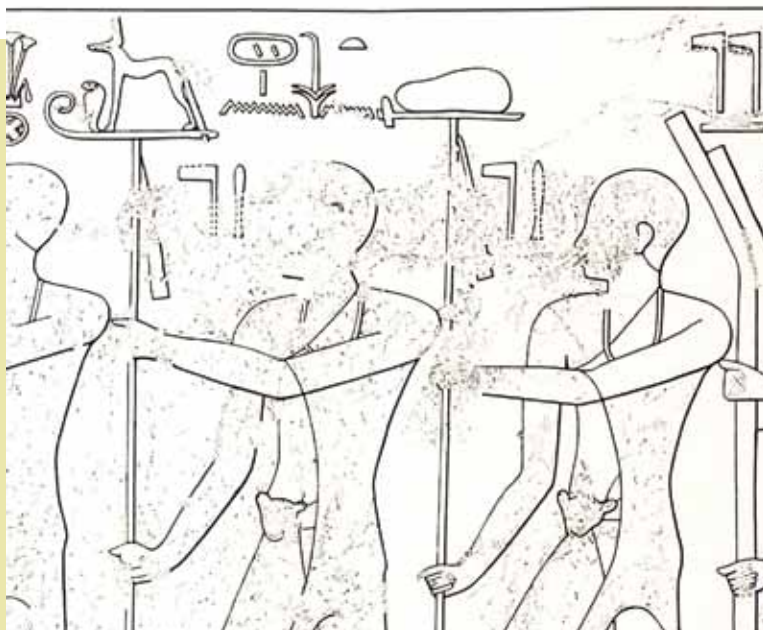

Fig. 9 Standarten med dens navn i Kheruefs grav (fra *Kheruef*, pl. 24).

den græsk-romerske skrivemåde.¹⁶ Den tidligste fundne version af ordet [fig. 9] tyder dog på noget andet: *nhn n nsw*, hvilket oversættes som “kongens *nhn*”,¹⁷ men den kunne have ændret sig i de omkring 1400 år, siden billedet af genstanden først ses. Da *nhn* samtidig er navnet på en lokalitet, nemlig Hierakonpolis, foretrak Posener at se genstanden som en fetish knyttet til dette sted, med den royale tilføjelse, uden at diskutere hvad den egentlig forestiller.

Genstanden afbildes med visse variationer fra arkaisk til græsk-romersk tid.¹⁸ I de tidligste gengivelse sidder den runde form direkte på en stav med et bånd (en snor? ligefrem en streng?) hængende ned. I Mellemste Rige hænger båndet fra staven, og i 18. dynasti ligger den runde form på en vandret plade. I 22. dynasti rykker båndet op til sin oprindelige plads, men under pladen. I tidens løb har selve genstanden også ændret sin silhuet.

Blackman siger intetsteds, at formen på standarten specifikt er en placenta eller et billede af en placenta. Han kalder den en “placenta-standart” og “en model (af placentaen)”¹⁹ og understreger, at hieroglyffen Aa1, der skulle vise placentaen, også bruges til at betegne hele standarten. Man kunne her have ønsket en kommentar til, at vi ser ud til at have to forskellige billeder af placentaen: den cirkelrunde hieroglyf og genstanden på standarten. Franske kolleger kalder den sidstnævnte “symbol”, “emblem”, “enveloppe” (indpakning) (Barguet),²⁰ “magisk pose” (Derchain)²¹ eller “nebride” (Desroches Noblecourt,²² efter det dådyrskind, der omtales i græsk mytologi.) På tysk omtales den som “Chonsstandarte” (von Bissing og Kees)²³ eller “Balg” (bælg, ham) (Munro). Fællesnævneren synes at være en eller anden form for blød emballage, som kun de tidligste ægyptologer som Sethe og Blackman vovede at identificere. For at illustrere formen gengiver Moret²⁴ et ufødt barn i fosterhinden (fig. 29). Den

16 P. Derchain, ‘Khonsu’ i *La lune: mythes et rites*, Sources orientales 5, Paris 1962, især s. 40.

17 I Kheruefs grav TT 191. Om historikken se G. Posener, ‘Le nom de l’enseigne appellé “Khonsu”’, *Revue de l’Égyptologie* 17, 1965, s. 193-195, fulgt af E. Wente (uden diskussion) i *The Tomb of Kheruef: Theban Tomb 192*, Oriental Institute Publications 102, 1980, pl. 24 og 44, s. 50. Hieroglyffen anvendt i Kheruefs grav afbilder “en forhistorisk bygning i Hierakonpolis” (Gardiners tegnliste O47).

18 P. Munro, ‘Bemerkungen zu einem Sedfest Relief in der Stadtmauer von Kairo’, *Zeitschrift für ägyptische Sprache* 86, 1961, s. 62-63.

19 ‘The Pharaoh’s placenta’, s. 245; ‘Some remarks on an emblem’, s. 200.

20 P. Barguet, ‘Un groupe d’enseignes en rapport avec les noms du roi’, *Revue d’égyptologie* 8, 1951, s. 9-19 med betegnelserne på s. 13, 15 og 16 n. 10.

21 ‘Khonsu’, s. 40 med n. 118, 119.

22 *Amours et fureurs de La Lointaine*, Paris 1995, s. 82-3.

23 F. W. Freiherr v. Bissing og H. Kees, *Untersuchungen zu den Reliefs aus dem Re-Heiligtum des Rathures I*, München 1922, s. 37-43. Standarten afbildes hyppigt på dette monument.

24 Se n. 13 ovenfor.

Fig. 10 Livmoderen som en krukke i P. Salt 825. På krukken står en tekst, der kan læses som en beskyttelse af Osiris. Krokodillen er den amulet, hvis fremstilling teksten beskriver. Foto LM.

kan også siges at have en vis lighed med en livmoder set fra siden. Livmoderens betydning i ægypternes religiøse forestillinger er allerede etableret, og det er nærliggende også at inddrage placentaen. At afbilde dennes naturlige “beholder” ville blot forstærke dens rolle og forklare, hvorfor vi har to fysiske udformninger af to beslægtede koncepter i forskellig sammenhæng. Der findes ingen standart med cirklen Aa1 på, ej heller ses “beholderen” brugt som hieroglyf.

En hemmelig beholder

Der er supplerende oplysninger at hente i tekstmaterialet. I litterære tekster kaldes moders mave generelt for *h̄t*, skrevet med et andet h og dermed et helt andet bogstav end det tidligere nævnte. En konge kan også siges at være konge allerede “i ægget”, i moders liv. De medicinske tekster anvender ordet *idt* (placenta synes ikke at forekomme her). Ingen af disse to behøver vi opholde os længere ved. Vi skal til de religiøse tekster for at finde livmoderen isoleret fra sin kontekst. I den ptolemæiske Papyrus Salt 825 kaldes den *št̄t*, et ord, der egentlig betyder “hemmelighed” eller ligefrem “mysterium” [fig. 10].²⁵ Her illustreres livmo-

deren blandt andet som en krukke med følgende undertekst:

št̄t pw bwt=s pw m̄=s swdt.n it n s̄=f nn m̄ nn sdm

Dette er en livmoder hvis tabu er at den ses, dvs. det som faderen videregav til sin søn, uden at nogen så det, uden at nogen hørte det.

Dette er altså viden for de få. Et andet udsagn af lignende dato afspejler et specifikt eksempel med en navngiven person, nemlig gudinden Isis, der i en mytologisk fortid opfostrede sin lille søn Horus, da han blev efterstræbt af sin onkel Seth. Isis skjulte det lille barn i papyrussumpene i Deltaet, men episoden dækker over et større billede, hvor disse omgivelser symboliserer hele det frugtbare moderskød, hvor Nilens livgivende vande flyder ind, og hvor guden/kongen tilbringer sin fostertilstand inden sin fødsel/genfødsel. I en tekst på væggen i Edfu-templet siger Isis: “Jeg er ammen, der nærer Horus på de skjulte (*imn*) vande”.²⁶

På denne baggrund kan vi måske komme en bekræftelse på standartens natur endnu nærmere. En anden tekst i Edfu-templet har en tilføjelse til navnet på den. Denne *h̄ nsw* kaldes her yderligere *tit št̄t*, hvilket ikke blot er “et hemmeligt billede (*tit*)”, som

25 P. Derchain, *Le Papyrus Salt 825 (B.M. 10051). Rituel pour la conservation de la vie en Égypte*, Bruxelles 1965 II, pl. IX og I, 145, pl. IX, oversat og diskuteret i Frandsen, ‘Menstruation’, s. 100. Tak til Richard Parkinson, tidligere British Museum, for at vise mig denne papyrus og give mig lov til at fotografere den. I sin *Cracking Codes. The Rosetta Stone and Decipherment*, London 1999, s. 86–87 forklarer han teksten på selve krukken.

26 M. Alliot, *Le culte d’Horus à Edfu au temps des Ptolémées*, II, Cairo 1954, s. 467, citeret af Desroches Noblecourt, *Amours et fureurs*, s. 89.

Fig. 11 Standarten med betegnelsen *tit šṣt* i på pylonen i Kom Ombo.

Til venstre ses kongen fulgt af sin "levende ka" (fra de Morgan, *Kom Ombos*, nr. 73).

Fig. 12 Detalje af teksten i Kom Ombo. Foto LM.

det oversættes af Barguet,²⁷ men, hvis vi følger stikordet fra papyrusrullen, helt bogstaveligt "et billede af livmoderen". På standarten sidder således ikke blot placentaen, men den mere præcise form, der er dens beholder: livmoderen [fig. 11, 12].

Placenta og ka

Med ganske sparsom anerkendelse af Blackmans teorier fremkom Paul Barguet i 1951 med supplerende oplysninger om placentaens rolle.²⁸ Hans udgangspunkt var "placenta-standarten". I Luxor-templet noterede han sig, at her vekslede den med en anden, der var en udgave af den kongelige ka og dermed var nært knyttet til kongens personlighed eller hans "selv". Hvor *k3 nswt* (*nh*), "kongens (levende) ka" er afbildet som kongens fysiske billede med hieroglyffen for ka på hovedet (jf. fig. 11), står vores standart med hans kongelige placenta, *h nswt*, for hans endnu ikke manifesterede form, dvs. den

der afventer hans fødsel, hans foryngelse (ved *sed*-jubilæet) eller, i den sidste ende, hans genfødsel. Om end kontrasterende, komplementerer de to former hinanden og definerer sammen kongens individualitet, hans person.

Barguet så også en forbindelse mellem standarten og kongens navne, især *nbtj*-navnet, det andet i rækken af fem, som satte ham under beskyttelse af De To Fruer: Nekhbet, Øvreægyptens falkegudinde og Wadjet, Nedreægyptens kobragudinde, hver med deres karakteristiske kroner, som kongen også bar: Øvreægyptens hvide krone og Nedreægyptens røde. Disse to gudinder involveres også i diskussionen af Christiane Desroches Noblecourt, der ser dem som de to, der skabte deres arving, nærmere bestemt to elementer i hans personlighed, som, i tidernes morgen, angik solguden, og derefter den ufødte konge i hans nebride.²⁹ Det fjerde kongelige navn følger titlen *nswt bit*, "den der tilhører sivet og bien", måske henvisninger til de samme to gudinder og øjeblikket inden kongens tilsynekomst på jorden (s. 85-90). "Bien" repræsenterer norden, de førømtalte papyrussumpe, hvor Horus havde ikke blot sin barndom, men også sit fosterliv. Den røde krone er også symbolet på dette sted, dette rum, et spejl af selve placentaen (rød), endda med navlestreng,

27 Barguet, 'Un groupe d'enseignes' (se følgende note), s. 16 med henvisning til J. de Morgan *et al.*, *Kom Ombos* I, Wien 1894, s. 66, nr. 73. og A. Mariette, *Denderah* I, pl.20.

28 'Un groupe d'enseignes en rapport avec les noms du roi', *Revue d'égyptologie* 8, 1951, s. 12-19. På s. 18 accepterer han Blackmans og andres fortolkning af *h nswt* som kongens placenta.

29 *Amours et fureurs*, s. 82-83, cf. ill. s. 116.

Fig. 13 Amenhotep III i et embryonisk krat bestående af Ægyptens heraldiske planter, her udført som en ornamental krukke i Kheruefs grav TT 192. Foto LM.

Fig. 14 Tutankhamons kartouche-formede beholder (fra <https://www.pinterest.com/pin/415527503088686585/>)

hvertil oversvømmelsen, Osiris' livgivende sæd (hvid), var kommet fra syd (s. 89). Vi er her i et mytologisk landskab, hvor det nordlige delta er den essentielle del af gudindens krop, hun der selv var den fjerne, der kom tilbage fra syden (jf. menat'ens symbolik og andre genstande, og hvor papyruskratet gengiver genfødselsens miljø [fig. 13]).

Den kartouche-formede beholder

Spørgsmålet om navnet fører os til endnu en lille, interessant genstand fra Tutankhamons grav: en beholder af form som to kartoucher ved siden af hinanden, udført i slutningen af det 18. dynasti [fig. 14].³⁰ Den har på hver side to eksempler på kongens "fjerde" navn, Neb-khepru-ra, der ville følge titlen *nsw bit*, men her står alene. I stedet for at skrive elementet *hpr* (kheper), fulgt af w/u for pluralis, med en skarabæ, som det var sædvane, er det skrevet med en lille menneskefigur. I to af kartoucherne på den ene side er denne figur et kongebarn med banelok og kobraslange på panden. På den modstående side er der to udgaver af en voksen konge, den ene med sort ansigt. Dette er de fire manifestationer ("hypotaser") af en persons livs-

cyklus: fødsel, voksenliv, død og genfødsel. Det sorte hoved betegner stadiet mellem liv og genfødsel, sort som Osiris' frugtbare Nilslam. Det er ikke blot et stykke tiloversblevent glas, det er valgt for at indikere netop dette. Kongens navn betyder "Herre over manifestationer er Ra", og det blev konstrueret til ham ved hans tronbestigelse for at bekræfte, at det er solguden Ra, der orkestrerer kongens livscyklus. Ordet *kheper* betegner også den nyfødte solgud.

Dette er en lille sag på bare 16 cm i højden. I litteraturen kaldes den som regel en parfumeflakon. Den lå formodentlig på gulvet af det inderste skrin, der beskyttede kongens sarkofag, under den bære, der støttede hans gyldne kister, tæt på hans krop.³¹ De, der stod for begravelsen, har anbragt den der, fordi de forstod dens betydning. Men hvad var der i den? En duftsubstans, som ville passe til dens beskedne størrelse, og hvis egenskaber ville spille en rolle, når kongen blev sendt ud på sin evige rejse? Et overslag går på, at der i graven ellers var omkring 350 liter aromatiske olier og fedt i stenkar med eller uden hans navn på. Vi må forsøge at for-

30 Cairo Museum JE 61496 (Carter Obj. No. 240bis); *Treasures of Tutankhamun* (udstillingskatalog fra forskellige byer i USA 1976), kat. nr. 19, s. 127–128.

31 A. Lucas i *Annales du Service des Antiquités* 41, 1942, s. 35–36 korrigerer Carters oplysninger i H. Carter og A.C. Mace, *The Tomb of Tut.Ankh.Amun II*, London 1927, s. 90, hvor Carter siger, at den lå i selve sarkofagen.

tolke genstandens art ud fra størrelsen, materialet (guld som kisterne) og dens eksklusive udsmykning med de fire kartoucher med den spidsfindige måde at spille på kongens navn.

Navnets betydning i Ægypten illustreres bedst af et eksempel fra en lidt senere tid over indgangen til Ramesses II's tempel i Abu Simbel, hvor kongen skænker sit navn til Ra-Harakhty. User-maat-Ra betyder "Ras maat er stærk", og det er denne maat, som kongen skænker guden i håb om at få den tilbage i endnu større mål for at sætte ham i stand til at udføre sin kongelige bestemmelse og opretholde ligevægten på jorden. Kongen giver det mest værdifulde, han har: sit navn, sig selv.

Indholdet af Tutankhamons beholder må derfor have været noget særligt, noget der repræsenterede hans eget selv.³² Vi har næsten ingen oplysninger om, hvad der skete med en placenta under/efter fødslen. Måske blev den smidt ud, men i princippet kan vi forestille os, at den som et synligt tegn på livmoderen og det rum, hvor fostret havde tilbragt sine første måneder, blev præserveret og anbragt i en beholder. I en ikke-kongelig sammenhæng i Deir el-Medina ser det ud til, at materiale fra en fødsel indpakket i linned blev fundet under udgravninger af begravelser af småbørn og for tidligt fødte.³³ I kongelige cirkler kunne en placenta på et tidspunkt (ved kroningen, da personen blev udpeget) være blevet anbragt i en beholder som Tutankhamons. Howard Carter noterede på sit kort, at den indeholdt "en brun substans, der lugtede fælt" – i modsætning til resterne af indholdet af nogle af kalcit-

karrene fra graven, der havde indeholdt aromatiske stoffer, og som blev beskrevet som en velduftende eller i værste fald harske. En videnskabelig analyse af indholdet burde kunne afklare sagen.

Placenta i dødetroen

Hvis vi forfølger tanken om kongen og hans næring i livmoderen, kunne vi dvæle et øjeblik ved omstændighederne omkring Tutankhamons fødsel. Han blev født som søn af en konge, der kun kan have været Akhenaton, og da han, så vidt vi ved, var den eneste mandlige arving, stod han til at blive konge, uanset hvem hans mor var. Vi hører ikke noget om, at han var "konge allerede i ægget", men han var kun 7 eller 8 år gammel, da han blev det. Den kartouche-formede beholder kan tidligst være udsmykket, da han besteg tronen og modtog sine fire kongenavne (det første havde han fået ved fødslen: Tutankhaton, senere ændret til Tutankhamon). Hans placenta, hvis det er hvad den indeholdt, må have været opbevaret andetsteds i mellemtiden. Da beholderen blev fundet i hans grav, og så tæt på hans mumie, må dens nedsættelse have været ledsaget af et ritual, som vi ikke kender noget til. Ved hans faders død havde dødetroen ændret sig til at udelade enhver henvisning til Osiris, Isis og Horus. Muligvis havde, eller fik, placentaen en rolle at spille i kongens fremtidige liv i det hinsides. På siden af beholderen er indgraveret "millioner af år" og hans navn igen, denne gang med den konventionelle skarabæ for *hpr*, men med vinger for at indikere dens opadgående bevægelse, hvor den styrede den unge konge ud på hans himmelske rejse. Under siden, der er en lav piedestal af sølv, har ciseleret udsmykning med hvad Carter kalder en "marsh scene" i Amarna-stil. Nogle af planterne på det meget lille tilgængelige fotografi³⁴ er papyrus, hvilket i betragtning af den førnævnte fortolkning af deltaets beplantning som værende synonymt med en livmoder kunne styrke forslaget om, at det drejer sig om en placenta-beholder. De andre planter synes at være den traditionelle valmue, som ikke har nogen symbolik, ej heller hører den til blandt vandplanter. Måske dens røde farve har været afgørende (teoretisk set – scenen er monochrom)?

32 Et forslag om, at den kartouche-formede beholder kunne have indeholdt noget andet end parfume, blev først fremsat *en passant* af J.R. Harris i en samtale for flere årtier siden.

33 B. Bruyère, *Fouilles à Deir el-Médineh (1934-1935)*, Cairo 1937, s. 12: "enfant mort-né, foetus ou sac amniotique". W.R. Dawson og P.H.K. Gray, *Catalogue of Egyptian Antiquities in the British Museum. I. Mummies and Human Remains*, London 1968, s. 8 (n. 16), n. 6 omtaler "a placenta in a bag placed on the head of a (male) mummy." Mumien EA 30720 er nu blevet CT-scannet, og "placentaen" viste sig at være en lerkrukke. De to andre tilfælde, der nævnes i fodnoten, er endnu ikke identificerede (tak til J.H. Taylor på British Museum for denne oplysning.)

34 <http://www.griffith.ox.ac.uk/gri/carter/240bis-p0716.html>

Det kunne også tænkes, at en placenta og en navlestreng, som ikke nødvendigvis var kongens egne, blev opbevaret i hans kartouche-formede beholder som erstatning for hans egne. Christiane Desroches Noblecourt har længe argumenteret for eksistensen af en placenta i begravelsesriter, men uden henvisning til denne lille beholder. Hun relaterer sådanne ceremonier til et gammelt ritual i Buto i Deltaet, hvor den afdøde modtager sine to sjæle, den ene tilhørende hans liv på jorden (Osiris), den anden hans evige eksistens (Ra).³⁵ Disse “sjæle” har forbindelse med en embryonisk eksistens og to placentaer, hvoraf en er kongens “endnu ikke eksisterende form” som beskrevet ovenfor. Der gemmer sig måske andre eksempler på kongeligt gravudstyr, som kan vise sig relevant i denne sammenhæng.³⁶

Tværkulturelle studier anvendes stadig til at belyse oldægyptiske forhold, og som det fremgår af det foregående, kan de være et inspirerende udgangspunkt, der kan åbne vejen for at udsøge nye kilder og mulige fortolkninger af dem. Det gælder dog primært om at studere en kultur på dens egne betingelser, således at man ikke kommer til at øve vold mod den og i den sidste ende forplumre mere end man udreder.³⁷

35 ‘Poissons, tabous et transformations du mort’, *Kémi* 13, 1954, s. 33–42, især s. 37: “un embryon incapable de se mouvoir par lui-même”; C. Desroches-Noblecourt, *Tutankhamen. Life and Death of a Pharaoh*, London 1963, s. 253 og fig. 161–162; N. Reeves, *The Complete Tutankhamun*, London 2006, s. 123–125.

36 Ang. den titel, der nævnes ovenfor i billedteksten til fig. 1 er spørgsmålet, om man i stedet skulle læse *iry h nsw*, “den der hører til den kgl. h”, kongens placenta = hans evigt unge person. Således allerede Sethe, *op. cit.*, s. 76–77.

37 Således også J. Baines, ‘Egyptian twins’, *Orientalia* 54, 1985, s. 482, som i vid udstrækning har anvendt antropologiske paralleller, bl.a. fra nuer-folket i Sydsudan.

Tekenu

Et emne, som også trænger sig på i denne sammenhæng, er *tekenu*. Dette ægyptiske ord dækker over en ejendommelig “form”, der er et ofte afbildet element i fremstillinger af begravelsesritualer i 18. dynastis thebanske grave. Det synes at vise en person indpakket i en pose, totalt eller med hovedet fremme, eller med en silhouet af kroppen i sin indpakning. Det er tidligere blevet ihærdigt fortolket som et levn fra en fjern fortids menneskeofringer (for et overblik se G. Reeder, ‘A rite of passage. The enigmatic Tekenu in Ancient Egyptian funerary ritual’, *Kmt* 5/3, 1994, s. 53–59). Her omtales en forbindelse med genfødsel (således også forsøgsvis af W. Helck i ‘Tekenu’, *Lexikon der Ägyptologie*, Wiesbaden 1986, kol. 309), men hverken placenta eller uterus inddrages i diskussionen. Den mest basale form for en *tekenu* er forbløffende lig formen på “placenta-standarten”. Sagen kræver en særskilt undersøgelse.

Fra TT 55. Foto LM.

Personlige relationer
i det græsk-romerske
Ægypten:

Om "Social Network Analysis"

og dens relevans for
ægyptologien

Lena Tambs

Ægypten er exceptionelt rigt, både med hensyn til bevaret arkæologisk og skriftligt kildemateriale. Sammenlignet med samtidige oldtidskulturer har landet således særligt gode betingelser at tilbyde for socialhistoriske studier.¹ Dette skyldes i særdeleshed, at de mange overlevede skriftlige kilder rummer potentiale til at afsløre detaljerede informationer, som ofte ikke er repræsenteret i den materielle kultur.

Private breve og deres værdi for socialhistoriske studier

Med henblik på studier af relationer mellem mennesker er private breve særlig lovende, idet de sammenlignet med de fleste andre tekstgenrer er mindre formaliserede, mere personlige og i højere grad tilbøjelige til at beskrive virkeligheden end det ideelle. Private breve åbner således mulighed for at opnå unikke indblik i specifikke mikrohistorier,² hvilket gør at man kommer tættere ind på livet af enkeltpersoner og dermed også på deres personlige relationer.

Brevenes forskelligartede karakter udgør dog samtidig en begrænsning i den forstand, at den vanskeliggør større, systematiske studier af breve som

en kollektiv gruppe. Endvidere er det problematisk, at afsenderne ofte udelod informationer, der var åbenlyse for modtagerne. Til trods for deres potentiale er breve således ofte blevet anset som uegnede til for eksempel større, prosopografiske studier.³

Tiltagende digitalisering

I løbet af de seneste årtier har en stigende grad af digitalisering vundet indpas i ægyptologien. Dette kommer blandt andet til udtryk i generel øget adgang til materiale, som på sin side giver mulighed for en højere grad af tværfagligt samarbejde såvel som mere omfattende deling af materiale, information og forskningsresultater.

Dette har blandt andet resulteret i oprettelse af forskellige online-platforme, især for den græsk-romerske periode (332 e.Kr – 395 e.Kr.), for hvilken tværfaglige online-søgemaskiner som *Trismegistos* (TM)⁴ udgør nyttige arbejdsredskaber.⁵

1 L. Meskell, *Archaeologies of Social Life: Age, Sex, Class et cetera in Ancient Egypt*, Oxford 1999, s. 3. Brevene ligger nu spredt i samlinger i New York, Cairo, London, Berlin, Heidelberg og Paris.

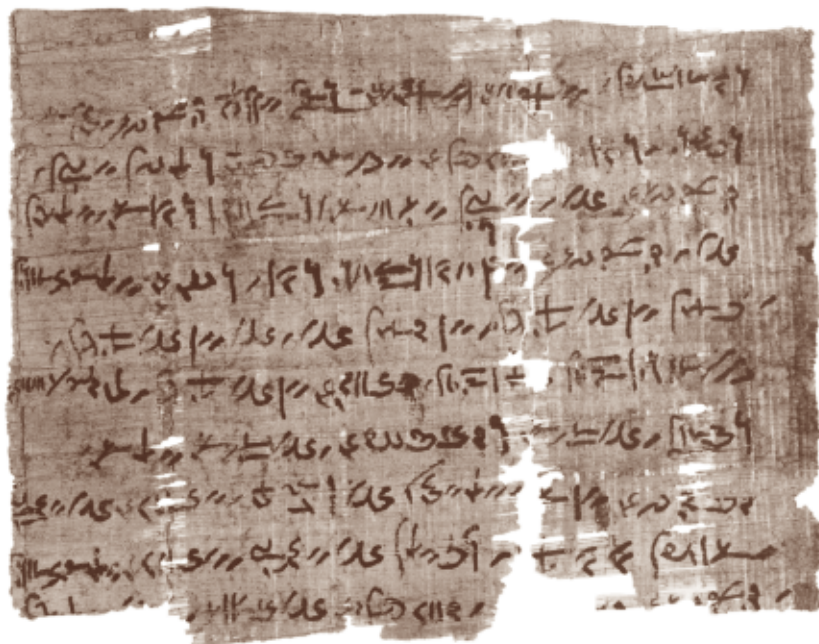
2 For betegnelsens historie, se C. Ginzburg, 'Microhistory: Two or three things that I know about It', *Critical Inquiry*, vol. 20, no. 1, (Autumn), s. 10-35.

3 Prosopografi, egtl. "personbeskrivelse". Udtrykket betegner nu "kollektiv biografi", en historisk metode, som går ud på at samle detaljerede oplysninger om livsforløbet hos en gruppe mennesker og dens indre relationer. K. Verboven et al., 'A short manual to the art of prosopography' i K.S.B. Keats-Rohan (red.), *Prosopography Approaches and Applications: A Handbook*, *Prosopographica et Genealogica*, vol. 13, Oxford 2007, s. 36-69, især s. 65.

4 <http://www.trismegistos.org/>

5 For studier af personlige relationer er *TM People* databasen (<http://www.trismegistos.org/ref/index.php>) særlig relevant.

Brev 3 BM 69008.
Fra van 'T Dack
m.fl., *The Judean-
Syrian-Egyptian
Conflict*.

Den stadig stigende tilgængelighed tillader, at materiale nu kan studeres i nyt lys og i en langt større og mere kompleks skala, end hvad der var muligt for blot få årtier siden. Det heldige udbytte af sådanne studier afhænger dog af adgang til meto- diske redskaber, der er i stand til at forstå, behandle og udføre meningsfyldte analyser af de givne data- set. For så vidt som både ens materiale og problem- formulering tillader det, frembyder *netværksanalyse* metodologiske redskaber, der netop muliggør dette.

Netværksteori og 'Social Network Analysis' (SNA)

Inden vi bevæger os over i en konkret case study, vil jeg kort redegøre for nogle af hovedprincipperne og betegnelserne indenfor netværksstudier:⁶

I bredeste forstand refererer det løse begreb "net- værkstækning" til det at tænke i form af netværk. Derved kommer netværksteori, der grundlæggende forstår "netværk" som strukturer bestående af sæt af "nodes" (aktører) og "edges" (relationelle bånd), der repræsenterer deres tilhørsforhold,⁷ i spil. In- denfor denne overordnede, teoretiske ramme beteg- ner *netværk* altså enhver form for strukturelt for- hold, der forbinder et sæt aktører.

Til trods for at den grundlæggende netværksteori er konstant, findes der således en række etablerede underkategorier, heriblandt studier af "sociale net- værk", hvilket betegner strukturer bestående af

Artiklen bygger på mine indlæg ved 'Egyptological Conference in Copenhagen' (København, 6.-8. maj 2015 <http://humanities.ku.dk/calendar/2015/may/ecc/>) og 'Historical Network Research Conference 2015' (Lissabon, 15.-18. september 2015, <https://historicalnetworkresearch2015.wordpress.com/programme/>).

individer eller grupper af *sociale* aktører. Disse kan imidlertid variere fra enkeltindivider til familier, kultu- relle grupper eller til og med byer, og relationerne, der forbinder dem, kan være baseret på venskab eller kol- legiale forhold, men også for eksempel had, handel eller ethvert andet forhold af interesse.⁸

Endelig har vi "Social Network Analysis" (SNA), der er en metodologisk tilgang til analyse af sociale relationer gennem anvendelse af netværksteori. Så- danne analyser udføres ved hjælp af software med forskellige digitale redskaber og matematiske algorit- mer, der øger muligheden for identifikation, analyse og fortolkning af det givne sociale netværk.

Historisk netværksanalyse

Netværkstækning siges at være opstået i 1930'erne for derefter gradvis at udvikle sig indenfor fagområder

6 I det følgende bibeholdes enkelte engelske betegnelser.

7 B. Wellman & S. D. Berkowitz (red.), *Social Structures: a Network Approach*, Cambridge 1988, s. 4.

8 B. H. Erickson, 'Social Networks and History: A Review Essay', i *Historical Methods*, vol. 30, no. 3, 1997, s. 149.

	TM #	Language	Find-spot	Writer(s)	Addressee(s)	Date written (BCE)	Place of dispatch	Destination
Letter 1	0164	Greek	Pathyris	Portis hegemon and the youths of the company	Pates, Pachrates, and the other soldiers	103. June 29	N/A	N/A
Letter 2	0163	Greek	Pathyris	[.] ([Portis?])	[Pates and Pachrates]	[.]	N/A	N/A
Letter 3	0162	Demotic	Pathyris	Panobchounis son of Phmois prostates of Souchos	Pates, Pachrates, Poeris, Horos the standard-bearer, many others	103. Sept. 27	Ptolemais-Akko	N/A
Letter 4	0161	Greek	Pathyris	[.]suchos hegemon and the soldiers	[Pates, Pachrates, NN.] Poeris, other names in lacuna	102. April 17	Pelousion	N/A
Letter 5	0160	Demotic	Pathyris	Nedthuris	Pates, Pachrates, Pates II, Poeris, and their companions	102. Aug. 13	Pelousion (?) or Mendes (?)	N/A
Letter 6	0159	Demotic	Pathyris	Panobchounis son of Phmois	Pates, Pachrates, Pates II, Horos, Peteenis, Poeris, and all their companions	102. Sept. 23	Mendes	N/A
Letter 7	0158	Greek	Pathyris	[.]	[.] [Pates and Pachrates?]	102. Sept. 25	Ptolemais-Akko	N/A
Letter 8	2518	Greek	Pathyris	Philammon	Pates, Pachrates, and the soldiers in the company	101. Jan. 13	The Delta or less likely, Syria	The Delta or Syria

Tabel 1

som sociologi, antropologi, og matematisk graf-teori.⁹ I den senere tid har også naturvidenskaberne, og fysik i særdeleshed, haft en stor netværks-teoretisk indvirkning.¹⁰ Siden 1970'erne er aspekter af netværksanalyse også lejlighedsvis blevet brugt til historiske studier.¹¹ Udover at have identificeret generelle begrænsninger og problematikker¹² har de

demonstreret muligheden for at anvende aspekter af netværksanalyse til studier af historisk materiale. I dag udgør "historisk netværksanalyse" således en etableret underkategori af "netværksstudier". Alligevel er SNA kun undtagelsesvis blevet implementeret af ægyptologer til studier af materiale fra det gamle Ægypten.¹³

9 G. Ruffini, *Social Networks in Byzantine Egypt*, Cambridge 2008, s. 8-14; J. Scott, *What is Social Network Analysis*, London 2012, s.7-14.

10 C. Knappett, *An Archaeology of Interaction: Network Perspectives on Material Culture and Society*, Oxford 2014, s. 8.

11 B. H. Erickson, 'Social Networks and History: A Review Essay', i *Historical Methods*, vol. 30, no. 3, 1997, s. 150-51. For en oversigt over historiske netværksstudier se også Ruffini, *op. cit.* s. 14-20.

12 Den mest fremtrædende heraf relaterer sig til mangelfulde og fragmentariske kilder. For en gennemgang af almindelige begrænsninger se I. Rutherford, 'Network Theory and Theoric Networks', s. 35, i *Greek and Roman Networks in the Mediterranean*, London og New York 2009, s. 24-38; T. Brughmans, 'Connecting the dots: Towards archaeological network analysis', i *Oxford Journal of Archaeology*, vol. 29(3), 2010, s. 277-303.

Pates' og Pachrates' militære korrespondance

Udover at introducere netværksteori mere generelt ønsker jeg i denne artikel at argumentere for relevansen af social netværksanalyse, også indenfor ægyptologien. I forsøget herpå vil jeg demonstrere SNAs potentiale ved hjælp af en konkret case study af en gruppe breve, sendt mellem udstationerede soldater fra byen Pathyris (Gebelein).

Pathyris (Gebelein) – brevenes endelig destination

Denne beskedne samling af breve betegnes som Pates' og Pachrates' militære korrespondance, fordi disse to personer enten optræder, eller er blevet rekonstrueret, som brevenes primære modtagere.

13 Ruffini, *op. cit.*, s. 14.

Fig. 1 Selvom brevene blev fundet i Pathyris, blev de skrevet mens deres afsendere befandt sig på steder som Mendes, Pelousion og Ptolemæus-Akko. Det antikke kort er hentet fra <http://pleiades.stoa.org/> © Ancient World Mapping Center and Institute for the Study of the Ancient World). Lokaliteterne er tilføjet af forfatteren.

Information relevant for dette studie er gengivet i et mere overskueligt format i **tabel 1**.¹⁴

Samlingen består af ialt otte breve, fem af hvilke er græske og tre demotiske.¹⁵ Som nævnt blev de skrevet af og til soldater fra Pathyris, en militærbase lokaliseret ca. 30 km syd for Theben [fig. 1]. De er opregnet i kronologisk rækkefølge i tabel 1 og blev nedskrevet over et tidsrum, der spænder fra den 29. juni 103 til den 13. januar 101 f.Kr., mens soldaterne var udstationeret nordpå under Cleopatra III og Ptolemæus X. Afsenderes og modtageres op-

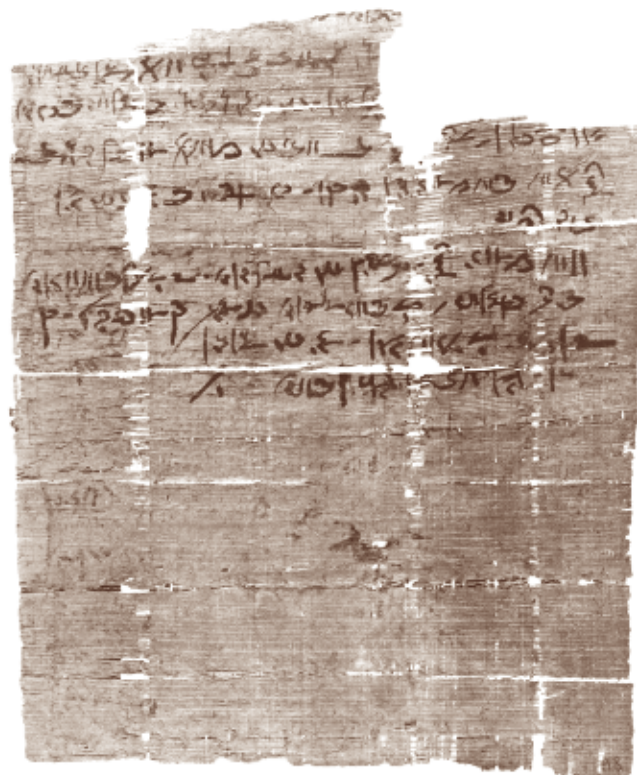
holdssted kendes kun undtagelsesvis, men hvor de gør, inkluderer disse Mendes, Pelusion og Ptolemæus-Akko (se fig. 1).

Brevene set i et netværksanalytisk perspektiv

Med udgangspunkt i Pates' og Pachrates' korrespondance har jeg valgt at tegne en såkaldt "hvem-snakker-med-hvem"-graf, hvori jeg registrerer kommunikationernes retning i form af hvem der *adresserer* og hvem der *adresseres*. Men andre ord har jeg udelukkende kortlagt relationerne mellem brevenes afsendere og modtagere, uden at tage højde for indbyrdes forhold mellem personer, der optræder i samme brev, eller personer nævnt i deres hovedtekst. Denne afgrænsning resulterede i et samlet antal på 43 aktører, forbundet af 63 kommunikationer.

Visualisering som analytisk redskab

Inden visualisering og analyse af et givet netværk kan etableres, må relevante informationer identificeres og registreres i et format, som efterfølgende kan

P. Heid. dem.
781a+742b. Fra van
"T Dack m.fl., *The
Judean-Syrian-Egypt-
tian Conflict*.

14 Information hentet fra E. Van't Dack et al., *The Judean-Syrian-Egyptian Conflict of 103-101 B.C.: A Multilingual Dossier Concerning a "War of Sceptres"*, Bruxelles 1989, s. 37-81; K. Vandorpe & S. Waebens, *Reconstructing Pathyris' Archives: A multicultural Community in Hellenistic Egypt*, Bruxelles 2009, s. 98-99; og Trismegistos (<http://www.trismegistos.org/arch/detail.php?tm=59>).

15 Bemærk at et niende fragment muligvis tilhører samme arkiv (E. Van't Dack *et al.*, *op. cit.*, s. 37). Eftersom dettes tilhørsforhold til gruppen er omdiskuteret (det er ganske fragmentarisk, og relevante informationer som afsender og modtager er ikke bevaret) er dette dog bevidst udeladt her.

Nodes: 43

Id,Label,Profession,Type of node

8,Horos son of Portis,standard-bearer,individual
 9,Peteesis son of Psenhotos,,individual
 10,Horos son of Nechoutes,,individual
 11,Patous son of Paos,,individual
 12,Psenmenches son of Onnophris,,individual
 13,Peteharsemtheus son of Herianoupis,,individual
 14,Psenanoupis son of Pelaias,,individual
 15,Peteharsemtheus son of XH3Ijs,,individual
 16,Peteesis son of Psenpmois,,individual
 17,Harekusis son of Pelaias,,individual
 18,Horos the younger son of Imouthes,,individual
 19,Psenmenches son of Nechoutes,,individual
 20,[..] son of Tsenous,,individual
 21,Haruothos son of [..],,individual
 22,Psenhotos son of [..],,individual
 23,Pakobkis son of Harkonnesis,,individual
 24,Patouomtis son of Harkonnesis,,individual
 25,Psenesis son of T3-mHt,,individual
 26,Totoes son of Hatres,,individual

Nodes	Id	Label	Profession	Type of node	Weight	Vis...	Vis...	Vis...	Auth...
● Psenmenches son of Nechoutes	19	Psenmenches son of Nechoutes		individual	1	1	0	0,0	
● [..] son of Tsenous	20	[..] son of Tsenous		individual	1	1	0	0,0	
● Haruothos son of [..]	21	Haruothos son of [..]		individual	1	1	0	0,0	
● Psenhotos son of [..]	22	Psenhotos son of [..]		individual	1	1	0	0,0	
● Pakobkis son of Harkonnesis	23	Pakobkis son of Harkonnesis		individual	1	1	0	0,0	
● Patouomtis son of Harkonnesis	24	Patouomtis son of Harkonnesis		individual	1	1	0	0,0	
● Psenesis son of T3-mHt	25	Psenesis son of T3-mHt		individual	1	1	0	0,0	
● Totoes son of Hatres	26	Totoes son of Hatres		individual	1	1	0	0,0	
● Horos the younger son of Pelaias	27	Horos the younger son of Pelaias		individual	1	1	0	0,0	
● Pates' and Pachrates' companions	41	Pates' and Pachrates' companions		group	1	1	0	0,0	
● Nechthurs son of Panobchours	42	Nechthurs son of Panobchours		individual	1	1	0	0,0	
● Horos	43	Horos		individual	1	1	0	0,0	
● all their companions	67	all their companions		group	1	1	0	0,0	
● Portis	1	Portis	hegemon	individual	3	0	3		
● [..]	76	[..]			2	0	2		
● Pates son of Panobchours also called Tsenous	3	Pates son of Panobchours also called Tsenous	hegemon	individual	11	11	0	0,1	
● [..]	34	[..]			2	0	2		
● Pachrates son of Peteharsemtheus	4	Pachrates son of Peteharsemtheus	hegemon	individual	11	11	0	0,1	
● youths of the company	2	youths of the company		group	3	0	3		
● all the other soldiers	5	all the other soldiers		group	2	2	0	0,0	

Edges: 63

Source,Target,Type,Id,Label,Weight,Language

1,3,Directed,1,Letter 1,1.0,Greek
 1,4,Directed,2,Letter 1,1.0,Greek
 1,5,Directed,3,Letter 1,1.0,Greek
 76,3,Directed,533,Letter 7,1.0,Greek
 76,4,Directed,534,Letter 7,1.0,Greek
 34,3,Directed,73,Letter 2,1.0,Greek
 34,4,Directed,74,Letter 2,1.0,Greek
 2,3,Directed,4,Letter 1,1.0,Greek
 2,4,Directed,5,Letter 1,1.0,Greek
 2,5,Directed,6,Letter 1,1.0,Greek
 6,3,Directed,7,"Letter 3, Letter 6",2.0,Demotic
 6,4,Directed,8,"Letter 3, Letter 6",2.0,Demotic
 6,7,Directed,9,"Letter 3, Letter 6",2.0,Demotic
 6,8,Directed,10,Letter 3,1.0,Demotic
 6,9,Directed,11,"Letter 3, Letter 6",2.0,Demotic
 6,10,Directed,12,Letter 3,1.0,Demotic
 6,11,Directed,13,Letter 3,1.0,Demotic
 6,12,Directed,14,Letter 3,1.0,Demotic
 6,13,Directed,15,Letter 3,1.0,Demotic
 6,14,Directed,16,Letter 3,1.0,Demotic

Source	Target	Type	Id	Label	Weight
6	26	Directed	28	Letter 3	
6	27	Directed	29	Letter 3	
6	40	Directed	95	Letter 6	
6	43	Directed	96	Letter 6	
6	67	Directed	421	Letter 6	
32	3	Directed	69	Letter 4	
32	4	Directed	70	Letter 4	
32	7	Directed	77	Letter 4	
32	36	Directed	80	Letter 4	
32	37	Directed	83	Letter 4	
32	38	Directed	86	Letter 4	
32	3	Directed	71	Letter 4	
32	4	Directed	72	Letter 4	
32	7	Directed	78	Letter 4	
32	36	Directed	81	Letter 4	
32	37	Directed	84	Letter 4	
32	38	Directed	87	Letter 4	
35	3	Directed	75	Letter 4	
35	4	Directed	76	Letter 4	
35	7	Directed	79	Letter 4	
35	36	Directed	82	Letter 4	
35	37	Directed	85	Letter 4	
35	38	Directed	88	Letter 4	
29	3	Directed	89	Letter 5	
29	4	Directed	90	Letter 5	

Fig. 2a-b I den forberedende fase må relevant information identificeres og omskrives til et format, som softwaren kan læse. Dette gøres for både aktører (nodes) (fig. 2a) og relationer (edges) der forbinder dem (fig. 2b). Her ses et udsnit af mine data i henholdsvis .csv-format (til venstre) og “data laboratory” funktionen i programvaren “Gephi 0.8.2-beta” (til højre).

alle aktører enten er direkte eller indirekte forbundne via fælles bekendte. Hvad der imidlertid kan virke overaskende er, at vores to hovedpersoner, Pates og Pachrates, ikke er netværkets mest fremtrædende aktører. Dette kan dog forklares ved den algoritme, der her er påført vores data: fig. 3 viser nemlig aktørernes generelle “degree of connectivity”, hvilket betegner det totale antal aktører en given aktør er direkte forbundet til. I denne henseende er Pates og Pachrates, der som nævnt er de primære modtagere af samtlige breve, hver især forbundet til 10, mens Panobchounis, som er ene af sender af brev 3 og 6, er direkte forbundet til hele 26 aktører.

Tager vi derimod også højde for kommunikationernes *retning*, og rettere kalkulerer den såkaldt “weighted in-degree”, hvilket i dette tilfælde vil sige mængden af kommunikationer *modtaget* [fig. 4], er Pates og Pachrates faktisk, som forventet, de mest fremtrædende individer. Her er Panobchounis, der udelukkende *sender* brev, derimod langt mindre betydningsfuld.

På dette stadie kan man med fordel lægge mærke til, at en fjerde aktør – Poeris, der optræder som modtager af brev 3, 4, 5 og 6 – begynder at gøre sig bemærket.

Panobchounis' centrale position

Vi bliver dog hos Panobchounis et øjeblik længere, idet en overvejelse af hans ekstremt dominerende position i henseende til netværkets generelle “degree” er relevant for fortolkningen af vores materiale. Hvis vi derfor isolerer Panobchounis' personlige netværk [fig. 5], tydeliggøres det, at han, til trods for kun at optræde i to af brevene, er direkte forbundet til samtlige aktører lokaliseret i sociogrammets venstre halvdel. Dette billede er imidlertid ikke nødvendigvis repræsentativt.

Bibeholdelse af en kritisk tilgang

Det er derfor vigtigt hele tiden at have materialet i baghånden og at stille sig kritisk til observationerne

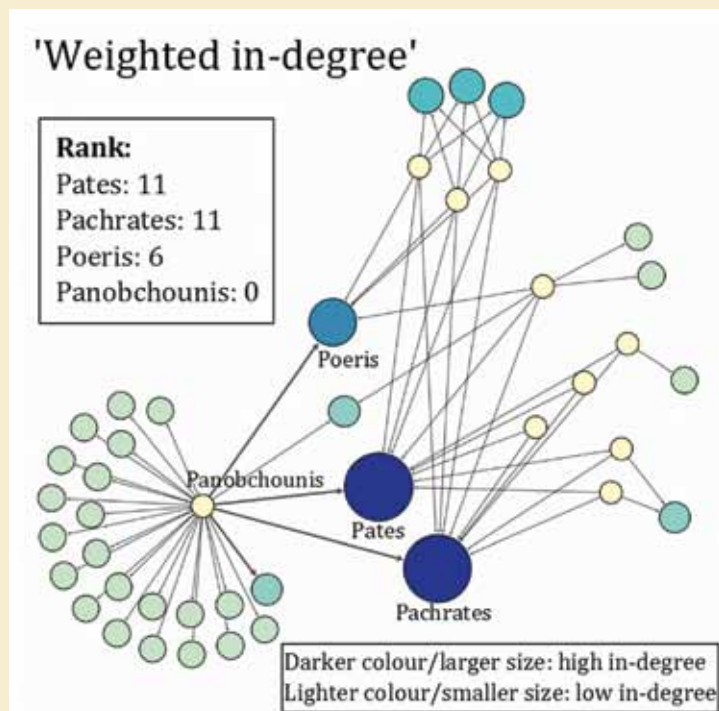
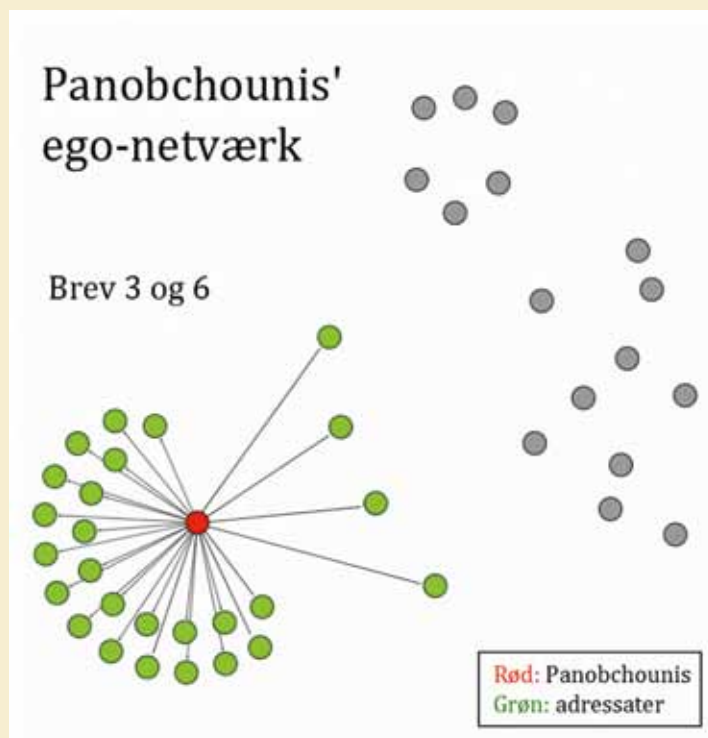

Fig. 4 Graf der viser hele netværkets “weighted in-degree”.

Fig. 5 Graf der fremhæver Panobchounis's ego-netværk.

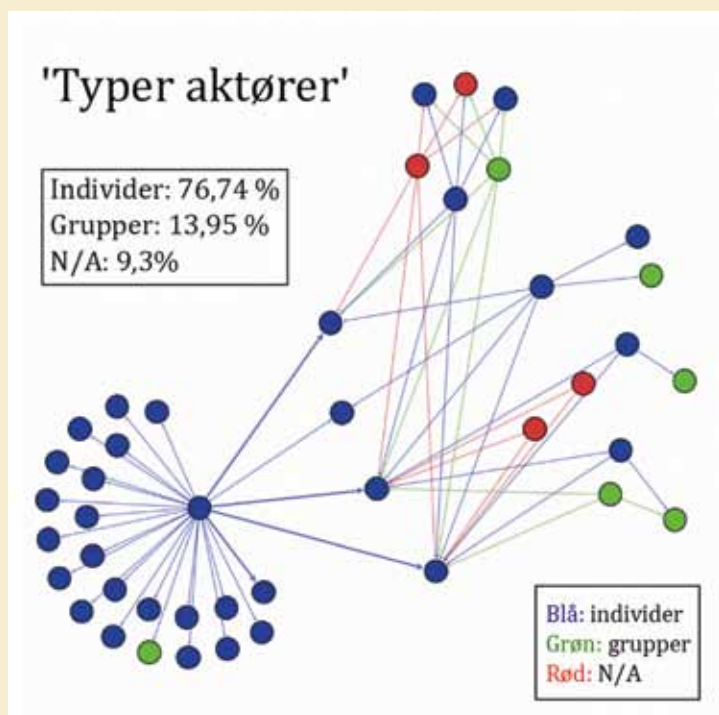
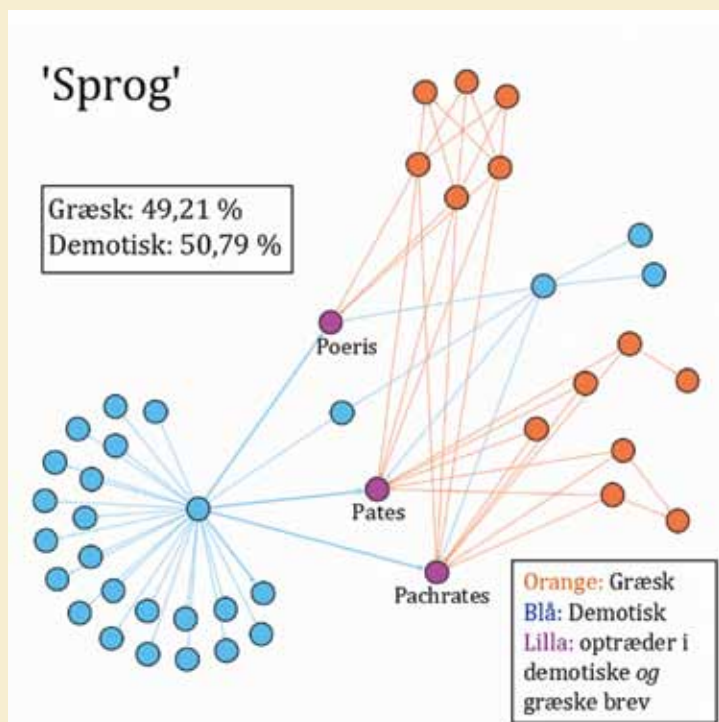

Fig. 6 Attribut-baseret graf der viser fordelingen af "typer af aktører".

Fig. 7 Attribut-baseret graf der viser fordelingen af "sprog". Fig 4-7 er kreeret af forfatteren med brug af "Gephi" og "Inkscape".

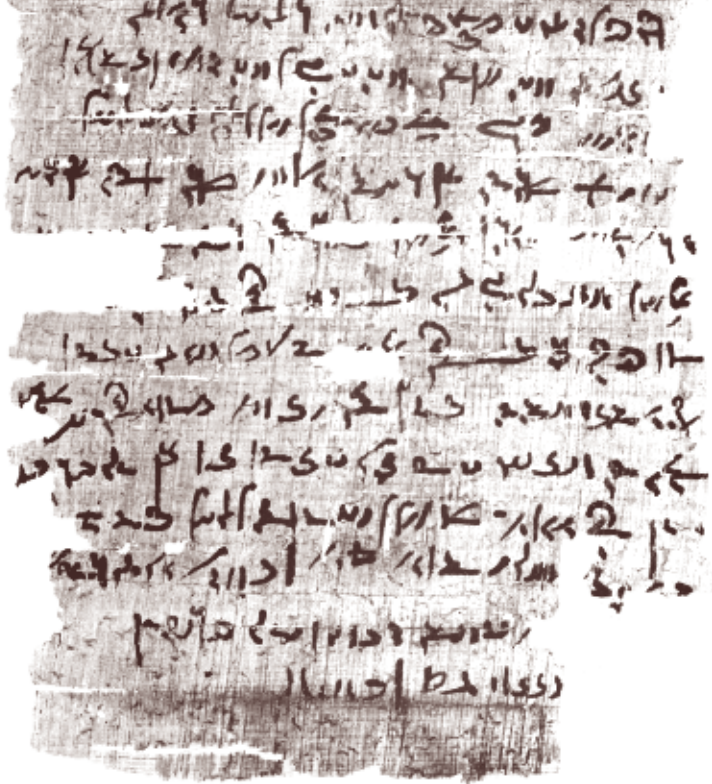
ved at sætte dem ind i et større perspektiv. Af den grund er det en forudsætning, at den, der udfører en given analyse, har en bred viden indenfor sit fagområde og evnen til at gå frem og tilbage mellem materiale og de visuelle repræsentationer. For eksempel er det væsentligt, at vores aktører ikke udelukkende er enkeltindivider, men også grupper. Dertil kommer at brevene, der blev skrevet på papyri for mere end 2000 år siden, er fragmentariske. Som det står klart af [fig. 6], der viser fordelingen af disse typer af aktører, forekommer grupper og uidentificerbare aktører hovedsagelig i de breve der *ikke* er skrevet af Panobchounis.

Samspillet mellem visualiseringer og materialet

Denne observation kan have mange mulige årsager. Måske var Panobchounis exceptionelt glad for at nævne sine adressater ved navn?¹⁷ Eller måske er forklaringen relateret til sprog? Ser vi således på fordelingen af græske og demotiske breve [fig. 7], er det interessant, at uidentificerbare aktører og til dels også grupper, hovedsagelig optræder i græske breve. Hvorvidt dette for eksempel antyder en generel trend i henseende til måden, hvorpå man adresserede modtagere i henholdsvis græske og demotiske breve, eller om det skyldes et mere praktisk fænomen, for eksempel forårsaget af forskelle i kvaliteten af papyri brugt for græske og demotiske breve, eller om det måske snarere skyldes tilfældigheder, er det ikke muligt at afgøre baseret på denne beskedne case study alene.

Alligevel ses her et eksempel på SNA's evne til at fungere som et slags navigationsværktøj ved at belyse en interessant observation og antyde hypoteser, som det ville være interessant at undersøge nærmere gennem fremhævelse af aktører, grupperinger og

17 I brev 3 opregner han hele 23 enkeltpersoner, og selv i brev 6, hvori listen afrundes med et kollektivt "*and all their companions*" (l. 3, oversat i Van't Dack *et al.*, *op. cit.*, s. 70), foranstilledes denne gruppe af seks navngivne enkeltpersoner.

Brev 6 P. Heid. dem.
781a+742b. Bra-
van 'T Dack m.fl.,
*The Judean-Syrian-
Egyptian Conflict*.

mønstre, der er vanskeligere at få øje på gennem mere traditionelle metoder.

Vekselvirkning mellem SNA og mere traditionelle metoder

En sidste observation, jeg gerne vil fremhæve, er det faktum, at tre af vores aktører optræder i både græske og demotiske breve. Ikke uventet inkluderer disse Pates og Pachrates, men igen gør Poeris sig ligeledes bemærket. Mens kontekstuelle overvejelser antyder, at Panobchounis' dominerende rolle, i alle fald til en vis grad, forekommer tilfældig, ses der flere indikationer af, at Poeris havde en særlig indflydelsesrig position.

Da vores netværk består af udstationerede soldater, ville en sandsynlig forklaring være, at Poeris var placeret højt i det militære hierarki, og statistiske udregninger af netværkets "authority distribution" bekræfter dette, idet han kun blev overgået af Pates og Pachrates. Mens de to sidstnævnte optræder med den græske militærtitel *hegemon*, røber brevene dog ikke noget om Poeris' rolle eller position. Altså må vi her ty til mere traditionelle metoder som at undersøge andre tekster, i hvilke Poeris forekommer. Ifølge Trismegistos optræder vores Poeris (TM Per 0444)¹⁸ i tre tekster udover disse breve, men heller ikke disse afslører hans rolle i krigen i 103-101 f.Kr.

Konkluderende bemærkninger om SNA og ægyptologi

Ud over at indføre læseren i nogle af hovedprincipperne bag historiske netværkstudier og social netværksanalyse har det været artiklens formål at argumentere for, at når både ens materiale og forskningsspørgsmål tillader det, kan en mere netværksorienteret tilgang generere nyttige resultater. Hvor det at skabe visualiseringer er en vigtig del af netværksanalyse, er det imidlertid vigtigt at huske på, at disse ikke er et mål i sig selv. Netværksanalysens sande værdi kommer først i spil, når visualiseringerne bruges som et redskab til fordybelse, fortolkning og, forhåbentlig, fornyet viden.

I 2008 udtrykte Giovanni Ruffini, at SNA "*provides rigorous quantitative tools for verifying or challenging the results of traditional prosopography*".¹⁹ Hertil vil jeg tilføje værdien af netværksanalysens evne til at *komplettere* prosopografiske studier. Mere end noget andet skal netværksanalyse forstås som et arbejdsredskab, hvis største styrke måske netop er evnen til at bruges *i samspil med* eksisterende metoder. Mit endelige argument med hensyn til SNA's relevans for ægyptologien er altså *ikke*, at netværksanalyse skal *erstatte* mere traditionelle metoder, men snarere at SNA tilbyder et profitabelt *supplement* til eksisterende metoder.

¹⁸ <http://www.trismegistos.org/person/0444>

¹⁹ Ruffini, *op. cit.*, s. 2.

En Århushistorie

Antikmuseet i Århus indeholder mere end 4000 originalgenstande fra middelhavskulturene; heriblandt en mindre ægyptisk samling omfattende lidt over 400 numre. Modsat de tre ægyptiske samlinger i København – Glyptotekets, Nationalmuseets og Thorvaldsens – findes der til dato ingen beskrivelse af denne del af museet.¹ For at blive klogere på denne ukendte samling rejste jeg en grå novemberdag i 2013 til Århus for at tage genstandene i øjesyn og undersøge deres historie.

Antikmuseets ægyptiske Samling

Museet blev oprettet som en studiesamling i 1949 af den første professor i klassisk arkæologi ved Århus Universitet, Poul Jørgen Riis (1910-2004). Den ægyptiske del af samlingen bestod oprindeligt af omtrent 200 småfund – statuetter, bronzer, ushabti-figurer, skarabæer, amuletter, krukke, etc. – deponeret af Nationalmuseet. Denne tidlige del af samlingen udmærker sig ved, at en arkæologisk proveniens er angivet for mange af genstandene, da de hovedsagelig stammer fra udgravninger foretaget af Flinders Petrie (1853-1942), samt forskellige indkøb gjort af H.O. Lange (1863-1943) under hans to rejser til Ægypten i henholdsvis 1899/1900 og 1929/1930; sidstnævnte fik dog fortrinsvis sine oplysninger om fundenes herkomst fra antikvitets-handlere, så de skal tages *cum grano salis*.²

Ved yderligere deponeringer, indkøb og gaver voksede museets ægyptiske samling de følgende to

- 1 Den findes således ikke omtalt i L. Manniches ellers grundige gennemgang af ægyptisk kunst i danske samlinger *Ægyptisk Kunst i Danmark*, Gyldendal 2004.
- 2 For Petrie og fund, der stammer fra hans udgravninger, i henholdsvis Glyptoteket og Nationalmuseet, jf. T. Bagh, *Finds from W. M. F. Petrie's Excavations in Egypt in the Ny Carlsberg Glyptotek*, Ny Carlsberg Glyptotek 2011; genstandene i Antikmuseet er ikke omtalt. To dagbøger, der i dag befinder sig på det Kongelige Bibliotek, beskriver H. O. Langes to rejser til Ægypten. De danner sammen med et omfattende arkivmateriale grundlaget for en monografi af F. Hagen og K. Ryholt, *Antiquities Trade in Egypt 1880's-1930's: The H. O. Lange Papers*, der er sat til at udkomme i begyndelsen af det nye år.

Jeg vil gerne takke lederen af Antikmuseet, Vinnie Nørskov, for at tage sig tid til at vise mig samlingens magasin og lade mig studere de relevante inventarbøger og katalogkort samt for at tage supplerende fotografier af hovedet; endvidere konservator Helle Strehle og arkivar Lise Frost fra Moesgaard Museum for at tilvejebringe oplysninger om fundet af det i artiklen omtalte hoved; sidst, men ikke mindst, cand. mag. i ægyptologi, Lena Tambs, der tog billederne af det og forsynede mig med diverse referencer, mens jeg var på feltarbejde i Ægypten.

år betydeligt. Således modtog det i 1950 en kvindelig mumie, samt en bemalet sarkofag af træ og et mumiebræt fra fabrikant Ivan Lystager (?-?).³ Sarkofagen, der er museets største objekt, er en af de mest imponerende i danske samlinger. Den stammer fra det 21. dynasti, og indskrifterne på den oplyser, at den afdøde var en Amon-sangerinde ved navn Ta-baset. I 1951 deponerede det daværende Århus Museum på Vester Allé en håndfuld ægyptiske smågenstande til museet, blandt andet en smukt udført ushabti-figur af fajance fra det 26. dynasti. De havde tidligere tilhørt billedhuggeren Vilhelm Bissen (1863-1913), der erhvervede dem under sine ophold i Italien i 1860'erne. Museet fik endvidere samme år 69 genstande fra en dansk ekspeditionsfond, der leverede økonomisk støtte til den anden Galathea-ekspedition (1950-1952) og andre af tidens ekspeditioner, og 66 objekter i gave fra Johanne Lange (1870-1955), enken efter den førnævnte H.O. Lange. Igen drejer det sig om småsager såsom statuetter, skarabæer, amuletter og smykker. Den første gruppe blev indkøbt af arkæologen og etnografen

- 3 Det drejer sig formentligt om indehaveren af firmaet "Ivan Lystager, Skandinavisk Lynlasefabrik", jf. *Samling af Anmeldelser til Handelsregistrene* 9, 1946, s. 153.

Werner Jacobsen (1914-1979), der i 1950 havde stiftet "Danish Expedition to Africa and India" og på vej til Indien havde gennemrejst Nordafrika, Ægypten og Sydøstasien i bil. Den anden gruppe havde Fru Lange til dels fået i erkendtlighed af lokale ægyptere og antikvitethandlere og til dels købt for sine egne begrænsede midler under ægteparrets to rejser til Ægypten.

Meget af det materiale, hvis akkvisitionshistorie jeg kort har skitseret i dette afsnit, fortjener givetvis ved lejlighed at blive studeret mere indgående. Jeg vil dog i denne lille opsats begrænse mig til blot at fortælle historien om en enkelt liden genstand, der i 1953 blev indlemmet i Antikmuseets ægyptiske samling.

Det ægyptiske hoved og Edmund fra Finnebyen

Kort før museet lukkede faldt jeg over et maskinskrevet katalogkort med følgende oplysninger:

"Hoved af ægyptisk terracottafigur forestillende en mand med længderiflet klaft fastholdt af et pandebånd; den lader ørene fri. Forsiden presset i form, bagsiden blot afglattet. Gråsort, i kernen gråbrunt ler med rester af lyst overtræk. Af overkroppen er kernen bevaret i fortsættelse af klaften, samt antydning af venstre skulderansats. Hjemstavn: kommet fra Århus, nær krydset mellem Ydre Ringgade og Paludan Müllersvej i ca. 1 m's dybde. Overladt af Forhistorisk Museum 1953." Der fandtes intet billede af genstanden, og tiden tillod ikke, at den blev bragt frem fra magasinet, hvor den er opbevaret. Det var således først i 2014, da en kollega skulle holde et foredrag i Antikmuseet, at jeg fik fotografier af denne terracotta med en mildest talt forbløffende proveniens. Billederne viste, at den ovenstående beskrivelse var ganske nøjagtig. Der skimtes dog ved hagen resterne et falsk skæg, hvilket godtgør, at det drejer som et kongeportræt [fig. 1].

Som det ofte er tilfældet i forskningens verden var jeg på daværende tidspunkt travlt optaget af andre opgaver, så kun for nyligt (september 2015) fik jeg rettet en henvendelse til Moesgaard Museum (indtil 1973: Forhistorisk Museum) og spurgt ind til genstandens historie. Deres arkivar kunne fortælle, at den var blevet fundet sammen med tre flintflækker på det angivne sted af en skoledreng, Edmund fra Finnebyen, under udgravning af en

Fig. 1 Ægyptisk terracotta (inv. O.477) med rester af lyst overtræk (gips?). Portræt af en konge, der bærer et nemes-klæde. Fundsted: Århus, krydset mellem Ydre Ringgade og Paludan Müllersvej. Datering: Tidlig ptolemæisk? Mål: h. 5.5 cm, b. 2.5 cm, d. 3 cm. Foto Lena Tambs.

hule. Finnebyen er navnet på et boligområde i det nordvestlige Århus bestående 122 finske træhuse, der blev opført i 1947-1948 ved Hasle Ringvej (indtil 1966: Ydre Ringgade) for at afhjælpe den akutte bolignød i årene umiddelbart efter Anden Verdenskrig. Fundet blev altså gjort i en del af Århus, der på daværende tidspunkt endnu ikke var udbygget [fig. 2].⁴ Edmund henvendte sig til arkæologen Harald Andersen (1917-2005), inspektør ved Forhistorisk Museum fra 1950 til 1966, som købte genstandene af ham for fire kroner. På Antiksamlingen i Nationalmuseet blev hovedet bestemt til at være ægyptisk og stamme fra det 12. dynasti (*sic*), hvorefter det fra Forhistorisk Museum blev overgivet til Antikmuseet.

Dateringen til det 12. dynasti har ingen gang på jorden, da produktionen af terracottafigurer først er attesteret i Ægypten i Sentiden, hvortil hovedet da

4 For Finnebyen og dens historie se: J. H. A. Nielsen og P. Andersson, 'Finnebyen i Århus: et lille stykke dansk-finsk kulturhistorie' i P. Pedersen *et al.* (red.), *Det skjulte Århus*, Århus Universitets Forlag 2008, s. 75-84.

Fig. 2 Kort over Finnebyen med det angivne fundsted markeret i rødt. (Bevarende lokalplan for boligområdet Finnebyen, Aarhus V).

også er henført på det omtalte katalogkort. En mere præcis datering vanskeliggøres af den omstændighed, at selv om terracottaer var genstand for en nærmest industriel produktion i Ægypten, så er det uhyre sjældent, at man finder kongeportrætter udført i dette medie. Eksempelvis er der fundet i hundredvis af terracottafigurer i løbet af de sidste 27 års udgravninger af den græsk-romerske oldtidsby Tebtunis, men til dato kun én eneste, der forestiller en konge.⁵ I Petrie-museet i London findes der dog et kongeportræt fra Memfis udført i terracotta, der tåler sammenligning med hovedet i Antikmuseet. Som på sidstnævnte bærer kongen et *nemes*-klæde, har modellerede øjenbryn, en kort, kødfuld næse, fyldige læber og store ører [fig. 3]. Det forestiller formentlig Ptolemæus II og stammer således fra den tidlige ptolemæiske periode, hvortil jeg også med en vis reservation vil datere hovedet i Antikmuseet.

⁵ Jeg er Dr. Gisèle Hadji-Minaglou tak skyldig for denne oplysning.

Fig. 3 Ægyptisk terracotta (inv. UC 48007) overtrukket med gips. Portræt af en konge (Ptolemæus II?), der bærer et *nemes*-klæde. Fundsted: Memfis. Datering: Tidlig ptolemæisk periode. Mål: h. 7.4 cm, b. 6 cm, d. 3.7 cm. Foto The Petrie Museum, University College London.

Det store, ubesvarede spørgsmål bliver, hvorledes og hvornår hovedet kom til Danmark. Dette kan formentlig aldrig besvares endegyldigt. De for nyligt foretagne og meget omtalte kemiske undersøgelser af 23 glasperler fra danske bronzealdergrave, der har vist at to perler, fundet i henholdsvis Hesselager og Ølby i slutningen af 1800 tallet, formentlig stammer fra værksteder i Amarna, åbner dog for den mulighed, at der eksisterede lignende handelsforbindelser mellem Ægypten og Danmark i Jernalderen, og at hovedet fandt vej hertil allerede i oldtiden.⁶ Hvordan dette end forholder sig, så håber jeg med denne lille Århushistorie at have gjort opmærksom på en ægyptisk samling, der bestemt er et besøg værd.

⁶ Se J. Varberg, B. Gratuze og F. Kraul, 'Glasvejen', *Skalk* 5, oktober 2014, s. 20-30; L. Manniche, 'Ægypten og Danmark omkring 1300 f.Kr.', *Siden Sidst, Papyrus* 34/2, 2014, s. 50-51.

Peterskirken i Rom er en forunderlig kirke med en lang og kompliceret byggehistorie. Som den står i dag, er den resultatet af flere store arkitekters anstrengelser med at bygge en kirke, der, uanset terrænet og hvad der lå i vejen, skule rejses over den grav, hvor man mente, at S. Peter efter sin korsfæstelse var lagt omkring år 64 nær obeliskken på Neros cirkus. Her anlagde kong Konstantin, efterfulgt af sin søn Konstans, den første Peterskirke i årene omkring 330. I midten af 1400-tallet undfangedes planerne om en ny kirkebygning, da den gamle var blevet både for trang og for ustabil. Den vestlige (inderste) halvdel blev revet ned og grundstenen til nybygningen lagt i 1506, men den østlige blev først demonteret 100 år senere efter i den mellemliggende tid stadig at have været i brug, mens den nye, vestlige del var under opbygning. I 1626 kunne den nye, komplette Peterskirke indvies.

Mange af elementerne fra Konstantins basilika blev genbrugt, især de 30 romerske fod (8,92 m) høje søjler fra skibet, der fandt anvendelse som udsmykning (ikke egentlig bærende elementer) i en del af den nye kirkes mange nicher og kapeller. Mindst tolv af disse søjler var af "hvid" granit (granodiorit) fra Mons Claudianus i den østlige ørken i Ægypten, mens fire var af lyserød granit fra Aswan. Fire af de ca. 3 m høje røde porfyrsøjler, der havde mar-

keret placeringen af apostlens grav i Konstantins basilika, blev omkring 816 overflyttet til S. Maria Maggiore, hvor de indtil 1747 bar baldakinen over altret. Da denne skulle renoveres, blev de genanvendt endnu engang i relikviekapellet i samme kirke, mens baldakinen fik endnu højere porfyrsøjler, omviklet med forgyldte bladranker. Mindre søjler i de to nicher for enderne af tværskibet i den nye Peterskirke stammer ligeledes fra de ægyptiske porfyrrud i den østlige ørken. Det gør døbefonten til venstre for hovedindgangen også – det er det omvendte låg af en antik sarkofag, der fejlagtigt siges at have været selveste kejser Hadrians, inden det blev anvendt over Otto II (973-983) i Vatikanets krypt.¹

Der er et andet ægyptiske islæt på stedet, som kun er kendt af et fåtal, og det er sværere at komme til. Hvis man begiver sig hen mod kirkens store kuppel, vil man se, at den støttes af fire gigantiske piller, så rigt udsmykkede, at man næsten overser deres funk-

1 Læs mere om porfyr i L. Manniche, 'Ægyptisk porfyr til romerske kejsere', *Papyrus* 33/2, 2012, s. 22-37.

Horus under Peterskirken

tion. Den sydøstlige, dvs. den der ligger forrest til venstre set fra indgangen, er forsynet med en niche, der rummer en mosaik udført efter et maleri af Rafael i Vatikanet, dog fire gange så stor som originalen. Modsat denne niche findes en åbning til et hvælv, der prydes af monumenter for paverne Innocens XI (der døde i 1605 efter blot 27 dage som pave) og Leo XI (1676-1689). Under gulvet mellem mosaikken og de to paveskulpturer, et par skridt i retning af kirkens midterakse, befinder man sig på det sted, hvor der i den gamle basilika set fra indgangen stod søjler nr. 17 (af "hvid" granit) og nr. 18 (af cipollino). De var i Konstantins dage blevet sat på et fundament bygget på den skrånende gravplads, der oprindeligt dækkede hele området, og hvor monumentet for S. Peter også lå under krypten, under det nuværende højalter.

For at bygge fundamentet, hvor de to søjler kom til at stå, måtte man fjerne halvdelen af en eksisterende grav i nekropolen, og det er denne grav med betegnelsen "Z", der er af ganske særlig interesse for os – ikke fordi ejeren havde helgenstatus, men på grund af hans særlige baggrund: Han må have været ægypter! En del af gravpladsen blev udgravet af italienerne i 1939-51, og det er faktisk muligt at reservere tilladelse til at få adgang til at komme ned og se nogle af gravene, murene fra Konstantins basilika og fundamenterne til den nye. Det lykkedes for undertegnede i 1964 og igen d. 1. september i år.

Graven er et firkantet rum med to nicher i hver af de resterende mure (sydmuren med indgangen forsvandt under Konstantins fundament) [fig. 1]. Ejeren og hans familie blev lagt i romerske kister (nu over-

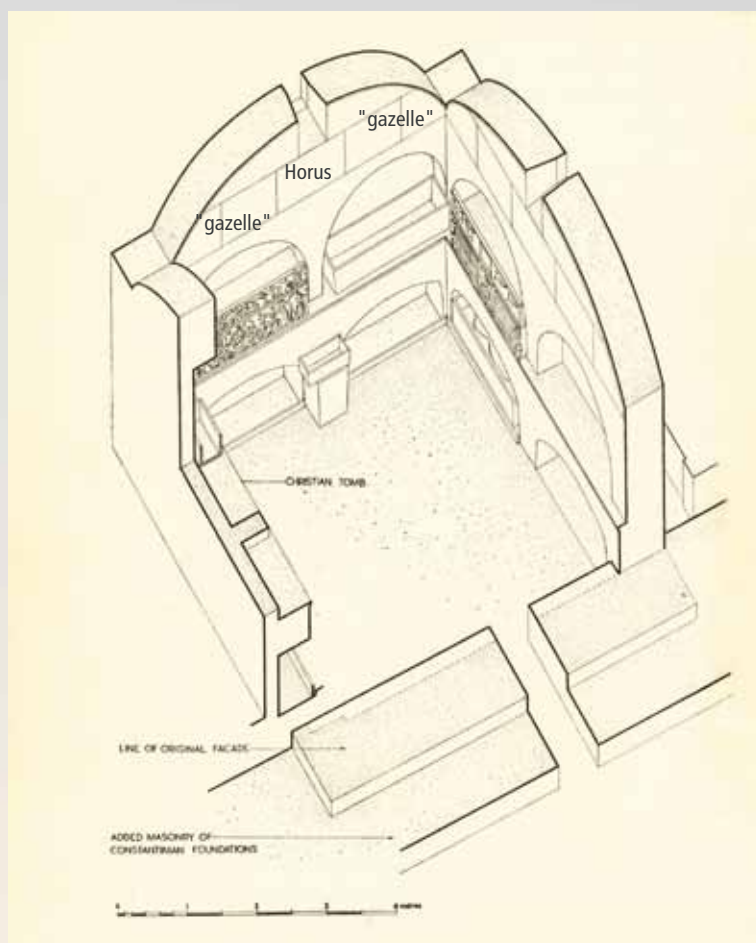

Fig. 1 Grav "Z" under Peterskirken inden kirkens mure dækkede indgangen (fra Toynbee og Ward, fig. s. 52).

Baggrundsfoto
Renata Sedmakova

flyttet til Vatikanmuseet), den ene med dionysiske motiver i relief. Men i lunetten over nicherne er der ægyptisk udsmykning. Det er kun den midterste, der er nogenlunde velbevaret [fig. 2]. Den viser en menneskefigur afbildet på ægyptisk med frontale skuldre og benene i profil, uden brug af perspektiv. Han bærer en dragt inspireret af en ægyptisk brynje. I hænderne holder han en stav og en genstand, der minder om et *ankh*-tegn, men med tre "stroppe" i stedet for blot en enkelt. Hovedet er noget utydeligt, men der synes at være tale om et falkehoved. Yderst på hver side ses silhuetten af en gazelle eller lignende. Baggrunden fremstår som flammerød, og dragten var i blå og grønne farver. Udgravningerne blev publiceret på italiensk i 1951,² men der foreligger også en omhyggelig beskrivelse af dem, baseret på rapporten, på engelsk.³ De engelske forfattere havde rådført sig med to ægyptologer i Oxford, Jaroslav Černý og Rosalind Moss, for at få bekræftet detaljerne i vægmaleriet.

2 B.M. Apollonj-Ghetti m.fl., *Esplorazioni sotto la confessione di San Pietro in Vaticano eseguite negli anni 1940-1949* I-II.

3 Jocelyn Toynbee og John Ward Perkins, *The Shrine of St. Peter*, London, New York, Toronto 1956. "The Tomb of the Egyptians" omtales s. 51-57, og ægyptologerne i n. 36. Nyere bøger (ikke set af LM) rummer formodentlig supplerende oplysninger: Pietro Zander, *The Necropolis under St. Peter's Basilica in the Vatican*, 2009; Paolo Liverani og Giandomenico Spinola, *The Vatican Necropolies. Rome's City of the Dead*, 2010.

Graven, oprindelig anlagt for en ægyptisk familie i Rom, har iflg. udgraverne været brugt i flere omgange, senest i det 3. årh. Udsmykningen kan have været inspireret af et bærbart forlæg som f.eks. en ægyptisk papyrusrulle og udført af en romersk tegner, der naturligvis ikke havde den originale ægyptiske streg i pennen. Resultatet kan nok virke noget ubehjælpeligt, men er dog et interessant vidnesbyrd om en ægypters ønske om at erindre sin baggrund i det fremmede.

Fig. 2 Horus (fra Toynbee og Ward pl. 8, koloreret af MAJ)

Mogens Jørgensen og *Begyndelsen til det hele*

Tine Bagh

Da Mogens Jørgensen for lidt over to år siden fyldte 65, sagde han meget bestemt, at når han fyldte 67, ville han gå på pension fra sin mangeårige stilling som Glyptotekets ægyptolog. De to år frem til pensionen var på mange måder *business as usual*, men samtidig var det også klart, at Mogens arbejdede lige så minutiøst og målrettet hen imod dette, som han altid arbejdede, når han havde en plan. En af de ting, han ville have på plads, var en bog om “begyndelsen til det hele”, dvs. historien om hvordan brygger Carl Jacobsens havde opbygget sin ægyptiske samling. Og, naturligvis, præcist som et klokkeværk, udkom bogen et par dage før Mogens’ sidste dag på Glyptoteket.

Begyndelsen

For Mogens selv begyndte det hele, ifølge hans egen udtalelse til en journalist fra Politiken, i 1961, da han som 13-årig for første gang besøgte Glyptoteket med sine forældre. Siden tilbragte han mange søndage på museet og drømte om at kunne læse hieroglyffer. Drømmen blev til virkelighed, da han begyndte at studere ægyptologi, selvom han godt var klar over, at det var et brødløst studium. Det blev dog allerede i 1972 til et studentertøj på Glyptoteket som det, der kaldes “volontør” eller studentermedhjælper. Mogens blev således stedets ægyptolog, og hans skæbne var beseglet. Glyptotekets første ægyptolog var, som de fleste sikkert ved, Valdemar Schmidt, og Maria Mogensen, der var startet som hans assistent, havde siden overtaget jobbet som museumsinspektør. Hendes efterfølger var Otto Kofoed-Petersen, der var overinspektør frem til 1971, men han fik ingen direkte efterfølger. Mogens viste sig nemlig hurtigt kapabel til at tage sig af samlingen, og som årene gik, blev hans navn synonymt med den. Selvom han var en

Foto Tine Bagh.

ung mand med langt hår, så fungerede han på alle mulige måder som museumsinspektør. Han kunne dog først besmykke sig med titlen fra 1993, da den endelige fastansættelse fulgte hans tilbagevenden til studierne og specialeskrivningen sideløbende med jobbet på Glyptoteket. I de mellemliggende år havde han haft hænderne fulde som museets eneste ægyptolog.

Museumsliv

I 1974 var Mogens med til at arrangere udstillingen “Antik kunst i dansk privateje”, og i 1976 spillede han også en vigtig rolle i et større projekt udenfor huset. Han var med til både at planlægge og opsætte Louisianas store udstilling “Akhnaton og Nefertiti” og til at redigere det tilhørende *Louisiana Revy*. I disse år nyopstillede han også monterne i Den lille Ægyptersal og

valgte i første omgang efter datidens mode at indrette dem med hessian og brune farver, hvilket han siden hen fortrød. Den store Ægyptersal fik den mere harmoniske opstilling, som vi kender den i dag med skatmesteren Gebu og statuegruppen med Ahmose og hans moder overfor hinanden i begyndelsen af salen og uden den tidligere opsatte skillevæg. Reliefferne fik efterhånden også vægophængninger i stedet for at stå på tunge sokler. Den såkaldte mastaba-sal var ligeledes under forandring, og her spillede især lyssætningen en rolle, hvilket altid har ligget Mogens på sinde ligesom de rigtige monteringer af genstandene. Sideløbende med justeringer og forbedringer ude i selve salene blev også de ægyptiske magasiner bedre organiseret og indholdet registreret. I en periode havde det ægyptiske magasin plads nok til, at studiegrupper m.fl. kunne besøge det, og mange forskere fra ind- og udland har i tidernes løb haft glæde af deres besøg på Glyptoteket.

Som vi skal vende tilbage til i forbindelse med Mogens' seneste publikation, blev størstedelen af den ægyptiske samling opbygget i brygger Jacobsens levetid med hjælp fra Valdemar Schmidt. Efterfølgende blev den suppleret, og i nyere tid var Mogens især med til at opgradere Amarna-samlingens betydning med nyerehvervelser finansieret af Ny Carlsbergfondet. I forbindelse med udstillingen "Antik kunst i dansk privateje" i 1974 havde en fajancekugle med Akhenaten og Nefertiti (ÆIN 1791) været udstillet. Den blev herefter deponeret som "permanet lån" på Glyptoteket, og i 1989 blev det muligt at købe dette lille, unikke kunstværk til museet. I 1985 havde samlingen allerede fået tilføjet et *talatat*-relief med dronning Kiya omarbejdet til prinsesse Meritaten (ÆIN 1776), som Mogens også skrev om i det daværende *Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek* fra 1988. Her forklarede han, hvordan relieffet med dets indskrift indtager en nøgleposition, idet der ikke kun er tale om et omarbejdet portræt, men i den tilhørende indskrift er Meritatus navn indsat over Kiyas udraderede navn. For nylig har netop dette relief fået endnu større betydning, da W. Raymond Johnson fra Oriental Institute i Chicago og direktør for Chicago House i Luxor har opdaget, at det passer sammen med et *talatat*-relief med Akhenaten på Metropolitan Museum i New York, der også blev købt dertil i 1985.¹ Vi ved således nu, at Kiya stod med en and i hånden overfor Akhenaten, der ofrede et stykke fjerkræ til Aten. Et yderligere relief med Kiya og Akhenaten blev tilføjet i 1991. Det lå Mogens på sinde at forklare, hvorfor det var vigtigt at købe et sådant relief i kunsthåndlen, fordi det skulle "forblive en central kilde, hvis bevaring det er vigtigt at sikre i et museum, hvor den almindelige interesserede såvel som forskeren har adgang." (*Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek* 1992).

Ægyptens og dermed Mogens' medvirken i særudstillinger fortsatte især med "Børn i Antikken" i

På toppen af de thebanske bjerge, 1974. Foto LM.

1979, "Dyredage" i 1984 samt "Ansigtet" i 1989 efterfulgt af "Det sidste Ansigt" i 1998. Til den sidstnævnte blev den fint indbundne romerske mumie med mumieportræt fra Flinders Petries udgravninger i Hawara (ÆIN 1425) nærmere undersøgt, og et modelhoved af den afdøde blev fremstillet. Her viste det sig, at han muligvis slet ikke havde set ud som på portrættet men havde haft langt mere negroide ansigtstræk. Sidenhen har Mogens dog ment, at undersøgelsens udgangspunkt måske var forkert, og at rekonstruktionen ikke var så sikker. Denne mumie fik sammen med sin ptolemæiske makker samt kister og sarkofager et nyt hjem i 1996 i forbindelse med konstruktionen af arkitekt Henning

Larsens klimastyrede bygning til de franske malerier. Den er opført i en af de to indre gårde i den bagerste del af Glyptoteket, som stod klar i 1906. På genial vis blev der i sidste øjeblik udtænkt den perfekte løsning, hvor mumierummet kunne blive en del af tilbygningen med adgang via en svagt oplyst trappe med lange flade trin i stil med de ægyptiske trapper ned til gravkamre. Man stiger med andagt ned i Dødsriget, og hvis trappen ikke var lavet med solide granittrin, ville den efterhånden være helt nedslidt af de mange skridt, Mogens har taget ned og op sammen med det uendelige antal børn og voksne, som han i tidernes løb har fortalt om mumier.

Omviser af Guds nåde eller "ægyptologens had til mumier"

Alle, der kender Mogens, vil have bemærket, hvilken diskret og elskværdig person han er, men man skal absolut ikke lade sig narre. Mogens ved heller ikke noget bedre end engang imellem at chokere med rabiater udtalelser, og efter hans mening kan der i virkeligheden aldrig være fest og farver nok samtids med, at hans øje for det æstetiske naturligvis aldrig svigter. Et godt eksempel var hans udtalelse, at han hader mumier. I første omgang blev den trykt i Weekendavisen (6.3.15), hvor Mogens blev interviewet om mumier i forbindelse med en artikel om falske og ægte mumier. Siden blev den taget op som

1 Se s. 51.

overskift til et længere interview med og om Mogens selv i Politiken (19.7.15) i anledning af hans afgang.² I den førstnævnte artikel stod der lidt mere om, hvad han mente med den kategoriske udtalelse: at det kan være frustrerende at være omgivet af vidunderlige ægyptiske mesterværker, og så er det alligevel altid “disse forfærdelige lig”, der tiltrækker publikum.

Selv om det således er mumierne, der som oftest må benyttes som middel til at vække interessen for den ægyptiske kultur, så har Mogens aldrig stået tilbage for at anvende dem. Han tryllebandt børn i alle aldre med drabelige historier om, hvordan balsameringen foregik, og det var til hans slet skjulte fryd, at en dreng fra en skoleklasse en dag havde brækket sig. Det var nok mest fordi Mogens, som det rare menneske han er, efterfølgende havde givet børnene lov til at spise alle de stykker lagkage og drikke alle de sodavand, de kunne. De havde nemlig også været modeller til fotografier til museets hjemmeside. Historien blev efterhånden bare bedre af, at det var sket som følge af Mogens’ malende beskrivelser af mumificeringsprocesserne.

Et andet eksempel på Mogens’ kategoriske udtalelser fra artiklen i Politiken er den, at han efter sin aftrædelse ikke agter at sætte sin fod i museet igen. Her på Glyptoteket håber vi dog, at han alligevel vil komme, når vores romerske mumieportrætter snart vil blive udstillet permanent under de rette forhold i nye, fine montre i mumiekælderen. Konserveringen og bevaringen af disse har altid ligget Mogens særligt på sinde, og han har set til, at dette er blevet foretaget på bedste vis. Et yderligere nyligt eksempel på Mogens’ vid var invitationen til hans afskeds-morgenmad på Glyptoteket. Den blev hængt op i personalekantinen med et billede af en *tyrannosaurus rex* og teksten “Selv en dinosaur må respektere evolutionen”. Ingen var i tvivl om, at Mogens med et glimt i øjet selv stod bag denne.

De senere år

Gennem hele sin tid på Glyptoteket var Mogens den højst skattede omviser, og selvom han efterhånden fik mange dygtige omvisere under sine vinger, så var han hovedkraften og inspirationskilden for alle nye.

I de senere år overførte han også nogle af sine guld-korn til skriftlig formidling, som kan anvendes selvstændigt eller før og efter skoleomvisninger. Da folkeskolens kanon kom til at indbefatte kendskab til Tutankhamon, forfattede han “Tutankhamon, Den Gyldne Konge”. Den blev givet væk til skoleklasser og hurtigt “udsolgt”, men den kan stadig hentes som pdf fra Glyptotekets hjemmeside. Lidt senere fulgte “Ægyptens guder, mumier og gravskatte” med mange billeder fra samlingen, og den kan stadig købes i Museumsbutikken. Et samarbejde med Folkekirkens Skoletjeneste med omvisninger for hundredvis af skoleklasser førte også til skriftligt undervisningsmateriale. I den ene lod Mogens en dreng i oldtidens Ægypten fortælle historien, og den anden er lavet som en tegneserie illustreret af Niels Roland, hvis underfundige lune passede Mogens perfekt.

Mogens’ store fortjeneste, når vi taler om publikationer, er de ægyptiske bind i Glyptotekets fornemme katalogserie. Da han var færdig med perioderne Gamle og Mellemste Rige i bind I (1996) og Ny Rige i bind II (1998), blev det mumiernes tur sammen med kister og mumiemasker i bind III (2001). Til sidst fulgte bind IV og V i 2009 med sene ægyptiske billedhuggerværker og bronzefigurer. Publikationer fulgte også de ægyptiske udstillinger fra Mogens’ hånd med *Gravskatte fra Det Gamle Ægypten* i 2002, hvor kisterne og fundene fra tre grave fra Mellemste Rige blev udstillet samlet. Det lykkedes husets fotograf Ole Haupt at tage billeder af kisternes indersider ved snedige vinkler og spejle, og disse blev udstillet sammen med kisterne samt indgik i den tilhørende publikation. I årene 2004-2006 foregik indretningen af udstillingsområdet Middelhavshorizonten og en større renovering af især adgangsområdet i kælderen samt farvesætningen i Antiksamlingens forskellige sale, der så vidt muligt blev ført tilbage til de oprindelige. I 2004 udlåntes flere af museets mesterværker til udstillingen “Ancient Art to Post-Impressionism: Masterpieces from the Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhagen” på Royal Academy of Art i London, og samtidig var samlingen her på museet frem til genåbningen i 2006 udstillet som “Glyptoteket Kompakt”. I denne periode købte museet et prinsessehoved fra Amarna-tiden, og dette blev udstillet i 2005 og frem til begyndelsen

2 Se link til dette interview i Siden Sidst, s. 50.

af 2006 med udstillingen “Ægyptisk Kunst fra Amarnatiden” med tilhørende katalog. Mogens’ sidste udstilling blev “Ægypten – Kunstens Kilde” i 2008-09 om Valdemar Schmidts store betydning for opbygningen af den ægyptiske samling. Den hang sammen med fejringen af 125 året for Schmidts ansættelse på Københavns Universitet som den første docent i ægyptologi og assyriologi og dermed fagenes oprettelse i Danmark. I forbindelse hermed blev ægyptologer, assyriologer og nærorientalske arkæologer samlet til at skrive et festskrift til ære for Valdemar Schmidt, *Tidernes Morgen*, som Mogens redigerede.³ Han hjalp naturligvis også med gode råd og praktiske gøremål i forbindelse med Petrie-udstillingen i 2011, og med “Taharqa” nogle måneder før hans aftrædelse, hvor det dog var klart, at han i endnu højere grad holdt sig i baggrunden.

Udover artikler med de nævnte Amarna-relaterede emner har Mogens også bl.a. skrevet om Det Sorte Kongehoved, der i øjeblikket soler sig i berømmelse på Metropolitan Museum i New York (*Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek* 1981). Dets datering har været omdiskuteret, og han kunne her fastslå, at der er tale om Amenemhat III, bl.a. fordi der trods alt er nok bevaret af ørerne til at bestemme deres form og proportioner. Sit gode øje for udførelsen af kunstværkers detaljer har han også anvendt i sin artikel til festskriftet for Paul John Frandsen, som udkom i år (2015): ‘The Quest for Immortality. Reflections on some Egyptian Portraits in the Ny Carlsberg Glyptotek’ Med udgangspunkt i kolossalstatuen af Ramesses II og Ptah ser han her på portrætligheden mellem mennesker og guder og betydningen af denne.

Mogens har naturligvis været i Ægypten. Bl.a. var han med på den nu legendariske studietur i 1974 med Lise Manniche som leder sammen med Paul John Frandsen, Elin Rand Nielsen, Bodil Mortensen, Bente Holmen m.fl. Men som han selv siger i en af de overnævnte artikler, så var han først og fremmest Glyptoteksmand, og det vil ingen, der har

mødt ham på museet, være i tvivl om. For mig begyndte det hele med, at han inviterede mig over i Glyptotekets Café til en kop te og en af Mette Blomsterbergs kager og spurgte mig, om jeg havde lyst til at arbejde med museets fund fra Flinders

Petries udgravninger. Der var ikke noget, jeg hellere ville, og her vil jeg således blot slutte med at takke Mogens for, at han inkluderede mig i sine planer.

Begyndelsen til det hele. Historien om brygger Carl Jacobsens ægyptiske samling 1884-1925

Mogens Jørgensens seneste bog med ovennævnte titel udkom som nævnt samtidig med, at han sluttede sit mangeårige arbejdsliv på Glyptoteket. Allerede i *Tidernes Morgen* fra 2008 havde Mogens skrevet om Valdemar Schmidt og begyndelsen til den ægyptiske samling, men det var hans ønske at ud-
dybe dette emne med langt flere

detaljer og tilføje flere facetter. Han ville især også gerne ind på forholdet mellem Jacobsen og en anden medspiller, kunsthistorikeren Julius Lange, som har fået sin egen del af bogen. Den første del hedder, som selve bogen, ‘Begyndelsen til det hele’ (s. 13-126) og del 2 er således om Lange ‘Træet og krattet’ med undertitlen ‘En kunsthistorisk vision’ (s. 131-157). Grundlaget for bogen er især arkivet på Glyptoteket med de implicerede personers brevsvekslinger og bl.a. Carl Jacobsens rejsedagbog og Schmidts erindringer *Af et langt Livs Historie* fra 1925.

I den korte introduktion om Carl Jacobsen (1842-1914), Glyptoteket og Valdemar Schmidt (1836-1825) hører vi, hvordan de to hovedpersoner mødtes første gang i Paris i 1866, da Schmidt var 30 og Jacobsen 24, og de begge var interesserede i byens store oldtidsamlinger. Schmidt guidede Jacobsen, og det blev starten på et livslangt venskab og partnerskab. I 1882 åbnede Jacobsen sit første Glyptotek med 40 værker i et rum tilføjet til residensen i Valby, mens det nuværende Glyptotek først stod færdigt i 1906.

3 Om Valdemar Schmidt se Torben Holm-Rasmussens artikel i *Papyrus* 2005/5, s. 26-33.

Den første del af bogen fortsætter kronologisk med ni kapitler, der hver er underopdelt i flere afsnit og med mange illustrationer. Det er klart, at Mogens med sin store viden om arkivmaterialet har kogt materialet ned til et indbydende format, som skal være både oplysende og underholdende. På samme måde var det tilfældet med hans omvisninger, og flere af historierne fra disse om Carl Jacobsen, Glyptoteket og Valdemar Schmidt er nu at genfinde nedskrevet her med henvisninger. De er flettet sammen i et kronologisk hele fra købet af den første mumiekiste med mumie i 1884 til Valdemar Schmidts død i 1925.

Bogen beskriver processen omkring de mange indkøb til museet i årenes løb med mange forskellige aktører på banen. Mogens gør status og konkluderer, at Danmark i dag har en stor skat i form af den ægyptiske samling på Glyptoteket. Selvom de ca. 1800 værker ikke er meget i international sammenhæng, så er kvaliteten meget høj især takket være samarbejdet mellem Jacobsen og Schmidt. I virkeligheden havde det været nok med nogle gode eksempler til at vise den ægyptiske kunst som optakt til den græske i det store Glyptoteksprojekt. Som han slutter bogens første del med at sige, så skyldtes det også en anden ægyptofil medvirken og indflydelse, nemlig Julius Lange.

En mindre del af bogen er således viet den ældre kunsthistoriker Lange (1838-1896), der ikke var den praktiske indkøber som Schmidt, men langt mere rådgiver og inspirationskilde samt en nærmere ven til Jacobsen, som det fremgår af brevvexlingen mellem de to. I 1892 udgav Lange det første bind af *Billedkunstens Fremstilling af Menneskeskikkelsen i den ældste Periode indtil Højdepunktet af den græske Kunst*, som Jacobsen læste med entusiasme. Langes teorier var relevante for Jacobsens opfattelse af Glyptotekets opbygning. Indledningskunsten (den præklassisk græske) havde ifølge Lange været enerådende frem til grækerne og inkluderede således også ægypterne. Skulptur fra Assyrien, det førklassiske Grækenland, Påskeøen og Ægypten var udformet på samme måde med frontal positur, og også den to-dimensionale kunst udviste fælles træk. Den omtales bl.a. som "et gennemført og exakt Udtryk for hvad Kunsten paa Indledningstadiet kan og vil". Vi får også en forklaring på, hvorfor Jacobsen også samlede på kunst fra Fjernøsten, da denne af Lange blev betragtet som et særtilfælde med perspektivering, før der ikke umiddelbart var kontakt med Vesten.

I den sidste del flettes trådene sammen, og vi føres i tankerne frem til vores tid set med Langes og Jacobsens øjne. Førstnævnte døde i 1896, "kort før revolutionen brød løs", og da Jacobsen døde i 1914, var det modernistiske oprør stadig nyt og først og fremmest til stede i maleriet. Som Mogens udtrykker det, stod Jacobsen og Glyptoteket "midt i vadestedet, og museet kom aldrig til at opfylde sin skabers mål som kompasset, der angav kunstens fremtidige kurs." (s. 149). Til gengæld blev det alligevel en succes med Jacobsens aldrig svigtende "entusiasme, oprigtige kunstglæde og høje kvalitetssans".

Bogen er let læst, og vi ledes med på en tidsrejse, hvor vi løbende fodres med godbidder om de forskellige trakasserier med høje og lave priser, luskede antikvitetshandlere og konkurrencen om at købe det bedste og de efterfølgende glæder og skuffelser. Selv de svære ægyptiske navne tygges for os, og er delt op som f.eks. Amen-em-hat III, hvilket i øvrigt er på samme måde som i Mogens' kataloger nævnt ovenfor. Det Sorte Kongehoved på forsiden er desuden indsvøbt i et mørkt-rosa skær, så han får et lidt drømmeagtigt udseende. Dette og bogens indbydende opsætning i øvrigt har Jakob Helmer stået for. Når rejsen er slut, er vi med nænsom hånd og smil på læben belært og oplyst om tilblivelsen af Glyptotekets ægyptiske samling, der har verdensformat, og Carl Jacobsens grundtanker og idéer om at samle årtusinders kunst fra den ægyptiske og frem til vores tid. Med stor respekt og kærlighed til det sted, hvor han selv har tilbragt størstedelen af sit liv, har Mogens nu videregivet historien om begyndelsen til det hele.

Mogens Jørgensen
Begyndelsen til det hele
Historien om brygger Carl Jacobsens ægyptiske samling 1884-1925

Redigeret af Anne Marie Nielsen.
174 sider, rigt illustreret. Hæftet. 149 DKK
Kan købes i Glyptotekets boghandel

Boganmeldelser

Kathryn A. Bard

An Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt

Wiley Blackwell USA/UK 2015

4°, 453 s, talrige illustrationer i s/h og farve

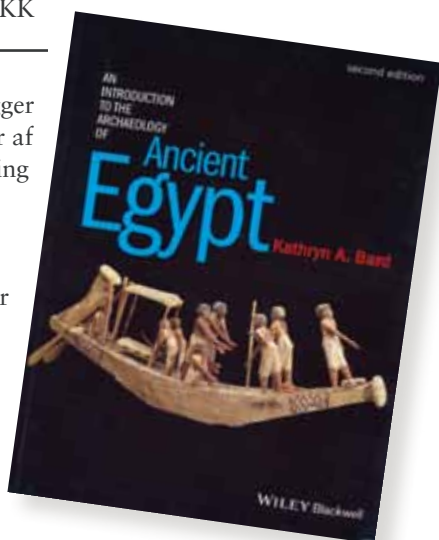
www.saxo.com 276 DKK

Bogen, som her foreligger i 2. udgave, udspringer af forfatterens undervisning i Boston, og den fremstår da også som en lærebog, en inspirerende en af slagsen, der kan være til glæde for alle, der interesserer sig for det gamle Ægypten. Kathryn Bard er feltarkæolog, og det er hendes indfaldsvinkel.

Hele den relevante periode fra forhistorisk til græsk-romersk tid er inkluderet. Indledningsvis præsenteres landets geografi, topografi og ressourcer, og herefter gennemgås alt i kronologisk rækkefølge. Ud over teksten er der med mellemrum indsat bokse, hvor særlige emner tages op, f. eks. keramikbestemmelse, bevaring af arkæologiske områder, balsamering, tydingen af hieroglyfferne, Amarnabreve og meget mere. Bogen har udmærket indeks og litteraturfortegnelse samt en liste over nyttige hjemmesider. Derudover er der 15 sider med resumé af de enkelte kapitler og forslag til særlige emner, der kan tages op og diskuteres.

Bogen er trykt på meget tyndt papir og har en "slap" indbinding, der nok ikke holder til det intensive brug, man ellers har lyst til at udsætte den for. Der er mange glimrende kort og planer. De sort/hvide illustrationer er brugbare; farveillustrationerne er med enkelte undtagelser nydelige, men mindre nødvendige, især da de er indsat samlet i midten af bogen.

Teksten er det vigtigste her, for forfatteren kommer vidt omkring på en instruktiv og letlæselig måde, og denne udgave er meget up-to-date, f. eks. med de seneste opdagelser i Abydos. Den giver en

god introduktion til den materielle kultur, ja den kan faktisk i kombination med de foreslåede (og andre) hjemmesider fungere som et grundkursus ved et hjemmestudium af Ægyptens og Nubiens arkæologi.

LM

Rune Nyord og Kim Ryholt (red.)

Lotus and Laurel

Studies on Egyptian Language and Religion in Honour of Paul John Frandsen

CNI Publications 39, Museum Tusculanum Press, København 2015 ill.

4°, xiii+492 s., 10 pl,

550 DKK, webshop 275 DKK + pp

<http://www.mtp.hum.ku.dk/details.asp?eln=203595>

På sin 69 års fødselsdag for tre år siden fik en noget overrasket Paul John Frandsen overrakt en fotokopieret udgave af sit Festskrift, en af de fornemste hædersbevisninger en akademiker kan modtage fra sine kolleger. Nu foreligger den endelige udgave. Omslaget er seriens konventionelle, diskrete auberginefarvede, men indholdet frembyder et farverigt spektrum af emner forfattet af ægyptologer fra ind-

og udland. Dette er ikke stedet at anbefelde værket, men DÆS' medlemmer bør orienteres om, at det findes.

De to redaktører, Rune Nyord og Kim Ryholt, fortjener både lotus og laurbær og mange roser for at have taget initiativet, for at invitere forfatterne til at skrive og forsøge at få dem til at overholde deres deadlines, og endelig for at få finansieringen på plads og at fortsætte det gode samarbejde med forlaget – alt i alt en ganske tidskrævende proces for alle parter. Bogen er en manifestation af det frugtbare miljø på det tidligere Carsten Niebuhr Institut (jf. seriens titel CNI Publications), som festskriftmodtageren var en væsentlig del af, og på, at det ikke ganske er druknet under dets arvtager, ToRS.

Indholdsfortegnelsen kan downloades på <https://www.academia.edu/5564655/>

LM

FUND & FORSKNING

Det går umiddelbart godt for de arkæologiske udgravninger i Ægypten fra Deltaet i nord til Aswan i syd. Mange museer og universiteter har længe været i gang med store udgravningsprojekter, og forlydender om rovgravninger er heldigvis ikke længere en nærmest daglig foreteelse. Interessante fund og store opdagelser skaber overskrifter over hele verden, og ægyptologi og ægyptisk arkæologi udvikler sig hele tiden. Politisk er der dog stadig store spændinger i samfundet, som blandt andet kan mærkes på udgravningerne. Her er faciliteterne ikke længere, som de var tidligere, bureaukratiet er voldsommere end nogensinde, og mange arkæologiske lokaliteter bliver bebygget. Den livsvigtige turisme har i visse dele af landet efterhånden fundet et tåleligt leje, men på de kulturelle destinationer i f.eks. Luxor og Aswan er livet særdeles vanskeligt for dem, der lever af turisme. Også selvom her generelt er fredeligt, og selvom antikvitetsmyndighederne i Luxor har søsat en masse nye projekter, åbnet grave, der ikke har været åbne i årevis m.v. Omvendt kan man sige, at grave og monumenter i Ægypten nu får en tiltrængt pause fra årtiers menneskemængder.

Quesna

FOKUS PÅ KONG Khaba fra 3. DYNASTI
Deltalokaliteten Quesna var indtil for nylig bedst kendt for ruiner og fund fra sentiden til romersk tid. Her er bl.a. fundet et stort ptolemæisk mausoleum, en romersk begravelsesplads samt en stor falke-begravelsesplads. Egypt Exploration Society har siden 2006 udgravet og afholdt feltskoler på stedet under ledelse af Joanne Rowland fra Freie Universität i Berlin.

I 2010 fandt arkæologerne nogle ruiner bygget i soltørrede lersten i den nordlige del af området. Her fandt man ølkrukker, der kunne dateres til Gamle Rige, og desuden tydede ruinernes arkitektur på, at der kunne være tale om en mastaba. Yderligere undersøgelser var dog nødvendige for at kunne forstå arkitekturen og den nøjagtige datering. Derfor begyndte arkæologer i 2014 at undersøge ruinerne nærmere, og her kom man frem til, at graven var 14,1 m lang på en nord-syd akse og 6,0 m bred på en øst-vest akse. Et tre meter bredt kapel løber langs næsten hele den østlige side.

Graven er blevet plyndret allerede i oldtiden, men efterladte keramik- og stenkrugger har givet arkæologerne mulighed for at kunne datere graven til et sted mellem slutningen af 3. dynasti til begyndelsen af 4. dynasti. Der blev også fundet hundredvis af perler, som engang har prydet gravejeren og andre, der var begravet samme sted. Desværre er der ikke fundet nogen indskrifter, der kan informere om, hvem gravejeren var. Mod slutningen af udgravningsæsonen gjorde holdet dog et interessant fund af et seglaftryk med navnet på kong Khaba. Kongens navn var omsluttet af en *serekh* ("paladsfacade"). Khaba er

en af de mindre kendte konger fra 3. dynasti – han regerede formentlig i blot seks år – men han er dog ikke ukendt. Hans navn er også fundet på stenkrugger i mastaba Z500 i Zawiyet el-Aryan, og den ufærdige pyramide i Zawiyet el-Aryan er måske også bygget til ham, selvom der ikke er fundet rester af nogen gravsættelse. Graven i Quesna er den første grav, der er fundet i mere end 100 år med indskrifter fra denne konge. Gravens placering i Deltaet rejser flere spørgsmål om, hvordan provinsområderne i Ægypten blev regeret i 3. dynasti og ikke mindst om, hvem det var der lå begravet i denne grav. Holdet vil fortsætte deres arbejde på graven i næste sæson og håber, at finde svar på nogle af spørgsmålene.

<http://ees.ac.uk/news/index/308.html>
Lagt på nettet 21. april 2015

Heliopolis

Dieter Raue har det lidet misundelsesværdige arbejde at være leder af de ægyptisk-tyske udgravninger i Heliopolis. Som det tydeligt fremgik af hans indlæg ved kongressen i august i Firenze, er området nærmest en stor losseplads, og når de får tilladelse til at stikke spaden i jorden (læs: affaldet), er det med en absurd kort tidsfrist. Derfor var det glædeligt, da han i september som opfølgning på arbejde udført i april lokaliserede dele af en mindre bygning af "basalt" udført af Nektanebo I. Blokkene er 75-125 cm brede og har udsmykning med navnene på en række provinser og med guden Hapi med "alt godt fra Nilen", der sædvanligvis sidder nederst på en bygning. Samtidig fandt man dele af søjler og et stjernebestrøet loft af kalksten samt

Knælende Hapi.

rester af en 15 m bred mur af lersten.
(Al-Ahram online 7.10 2015)

Et større “dolerit” fragment med Nektanebo I, der omtaler restaurering af Atum-templet, findes i museet i Bologna. Det blev fundet på Aventinerhøjen i Rom i 1709! Et andet af “hård, mørk sten”, formodentlig fundet i Rosette, findes i British Museum, hvortil det kom i 1766. Et tredje af “grøn skifer” har siden 1869 været i Wien. I alt kendes fem relieffer af denne type hård, mørk sten med udsmykning på begge sider. Alle efterligner værker fra 26. dynasti og har tilsyneladende været del af en lav mur i et tempel i Heliopolis. (LM)

E.R.Russmann, *Eternal Egypt. Masterworks of Ancient Art from the British Museum* (udstillingskatalog 2001-2004), kat. nr. 134.

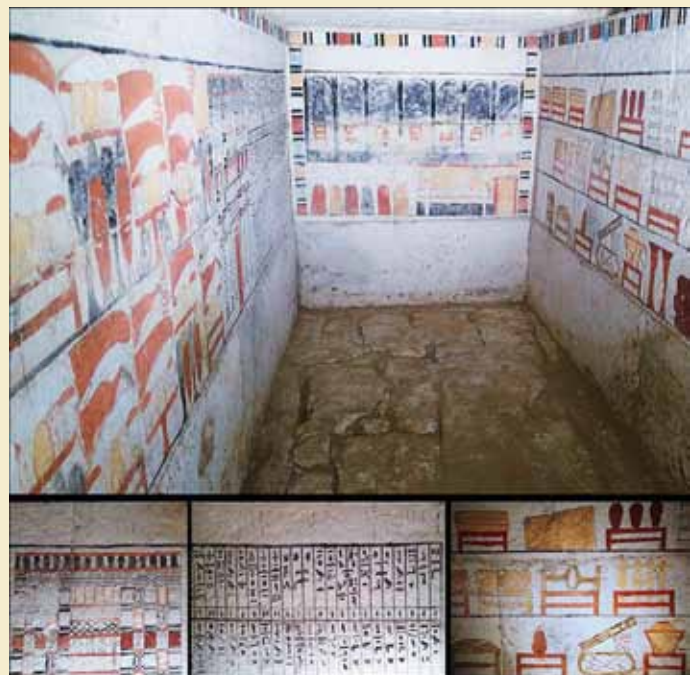
Mit Rahina

MEMFIS’ “HVIDE MUR”

Russiske arkæologer i Mit Rahina – ruinerne af Memfis – syd for vore dages Cairo har med Galina Belova i spidsen afdækket fragmenter af den hvide mur i Memfis. Galina Belova håber dels at fundet vil give forskerne bedre mulighed for at studere en af de vigtigste byer i det gamle Ægypten, dels at fundet vil være et incitament til at styrke sikkerheden omkring udgravningerne. Sammen med murfragmenterne fandt arkæologerne også adskillige bronzefragmenter. Memfis var den største og vigtigste by i Ægypten og spillede en stor religiøs, politisk og økonomisk rolle gennem hele historien.

<http://hebdo.ahram.org.eg/News/10335.aspx>

Lagt på nettet 6. maj 2015

Sabis grav.

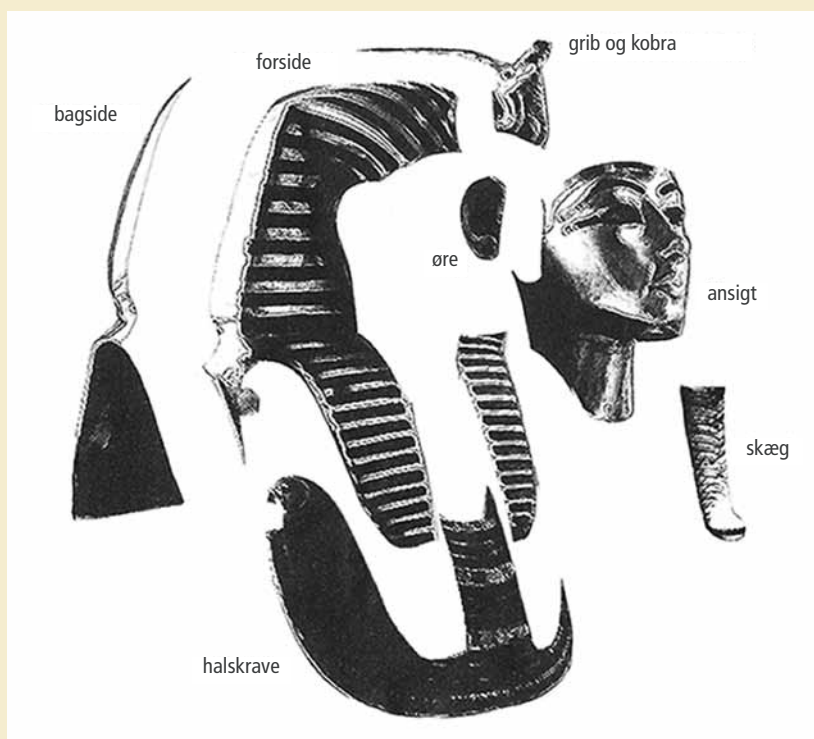
Sakkara, Tabit al-Geish

VELBEVAREDE PRÆSTEGRAVE

Vassil Dobrev og et hold fra *l'Institut français d'archéologie orientale* (IFAO) i Cairo har afdækket to velbevarede grave fra 6. dynasti. Gravene, der ligger i området Tabit al-Geish i det sydlige Sakkara, tilhørte to præster, der havde deres virke under kong Pepi II. Præsterne hed Ankhti og Sabi, og begges skeletter er bevarede sammen med nogle få genstande fra deres respektive gravudstyr. Begravelsesskakterne for begges vedkommende er meget dybe; Sabis er seks meter dyb, mens Ankhtis er hele tolv meter dyb. De to gravkamre er næsten identiske og har velbevarede gravmalerier, der fortrinsvis afbilder offergaver og genstande, der blev brugt til ritualer.

<http://english.ahram.org.eg/News/126746.aspx>

Lagt på nettet 2. april 2015

Komponenterne i den gyldne maske (med tilladelse fra N. Reeves).

Luxor Vestbred

MENS VI VENTER PÅ NEFERTITI

I en lang årrække har Nicholas Reeves interesseret sig for dronning Nefertiti. Med "The Amarna Royal Tombs Project"¹ (ARTP) arbejdede han, oprindeligt i samarbejde med G.T. Martin, fra 1998 i nogle år i området nær Tutankhamons og Horemhebs grave i håbet om at finde spor af dronningens endelige hvilested. Et af resultaterne blev lokaliseringen i 2000 af KV63, senere udgravet af nys afdøde O. Schaden. Reeves er nu tilknyttet "University of Arizona Egyptian Expedition".

I forbindelse med udgravning og udsmykning af en kopi af Tutankhamons grav, der nu er åbnet nær Howard Carter hus ved afkørslen til Kongernes Dal, blev der taget fotografier i meget høj opløsning af gravkammerets vægudsmykning. Firmaet Factum Arte gjorde både billeder og scaningsresultater tilgængelige i begyndelsen af 2014, hvilket gjorde det muligt at zoome ind på selv de mindste detal-

jer i overfladens struktur.² Ved omhyggelig granskning opdagede Reeves linjer i gravens vestlige (den med bavianerne) og nordlige mur (med begravelsesritualer). Dette fik ham til at foreslå, at væggen på det sted ikke var selve klippevæggen, men en senere opsat mur, der forseglede et hulrum på den anden side. Dette kunne være et tillukket magasin til Tutankhamons grav eller, alternativt, kunne det rumme en grav til Nefertiti, for hvem hele gravanlægget ville have været udført.³ Med en fortsættelse bag nordvæggen ville gravens samlede plan tilpasse sig tidligere kongegraves udformning, og dens grundplan ville ikke længere være så atypisk, som det ellers hævdes. Yderligere afslører analyser af gipsgrund og pigmenter, at nordvæg-

gens udsmykning adskiller sig fra resten ved at være udført direkte på hvid grund med gul baggrund påført rundt om figurerne, hvor de øvrige vægge viste komplet grunding af gul ovenpå hvid. Da nordvæggen yderligere anvender Amarnatidens kvadratnet på 20, modsat de øvrige vægges traditionelle 18, indikerer det, at nordvæggen blev udsmykket først på hvid baggrund. Som i andre kongelige grave var dette en afledningsmanøvre, effektueret for at give ubudne gæster indtryk af, at her sluttede anlægget. En grav, hvis akse drejer af mod højre, ville tilhøre en dronning. Adskillige effekter, der blev genanvendt i Tutankhamons gravudstyr, peger på en dronning, der opnåede status af regent. Derfor er der kun et svar: Nefertiti.

Reeves har også studeret Tutankhamons guldmaske, der af alle genstandene i hans grav er den, der er tættest knyttet til hans identitet og vores fysiske billede af ham. Reeves har fundet tegn på, at masken er blevet omarbejdet. Efter at han først fik tanken i 2001, har han i fem år ventet på at få den publiceret, men har nu lagt den på net-

1 <http://www.nicholasreeves.com/item.aspx?category=Writing&id=169>

2 <http://www.factumfoundation.org/pag/210/High-Resolution-Image-Viewer;>

<http://www.highres.factum-arte.org/Tutankhamun>

3 'The burial of Nefertiti?', *Amarna Royal Tombs Project. Valley of the Kings, Occasional Paper No. 1*, 2015, lagt på nettet 23.7 2015

<https://universityofarizona.academia.edu/NicholasReeves> (med senere addenda)

tet.⁴ Tutankhamons navn i teksten er sekundært, idet der oprindeligt stod Ankhkheprura Nefernefruaten, som ikke kan være andre end Nefertiti. Guld i maskens ansigt er 22.5 karat, hvorimod det i nemes-klædet er 18 karat. Ansigtet er det officielle portræt af Tutankhamon. Indskriften på bagsiden af masken fra Dødebogens kapitel 151 er udført til en person med et længere navn end Tutankhamons: Nefernefruaten. Ansigtet er ikke en integreret del af masken, hvilket i sig selv ikke er noget bevis for, at det er sat på senere (det kunne være en del af arbejdsgangen), men da det er indlagt med lapis lazuli og ikke blå glas som resten og yderligere er af en anden slags guld, tyder det på flere, tidsmæssigt adskilte processer. Denne hypotese støttes yderligere af, at masken viser huller i ørerne, som senere blev dækket af guldfolie. Voksne mænd havde ikke huller helt gennem ørerne, men i skulptur ses de som en fordybning, en rest fra deres barndom. Masken, i voksen størrelse, havde huller hele vejen igennem og var derfor oprindeligt udført for en voksen kvinde.

En stribe andre argumenter bliver bragt i spil, men konklusionen er, at det som vi (og millioner af andre) har beundret, er Tutankhamons kontrafej sat på Nefertitis nemes og ører.

Antikvitetsminister Mamdouh el-Damati har fulgt sagen med interesse og inviterede Reeves til at fremlægge sine tanker på ægyptisk grund på et møde, der fandt sted sidst i september.⁵

4 https://www.academia.edu/7415055/Tutankhamuns_Mask_Reconsidered_in_press_corrected_proof_

5 Billeder herfra på <http://news.nationalgeographic.com/2015/09/150928-king-tut-tomb-door-nefertiti-archaeology-egypt/> Graven er lukket i fem år, da den (under alle omstændigheder) skulle restaureres af The Getty Conservation Institute – se http://www.getty.edu/conservation/our_projects/field_projects/tut/

TT 227. Foto Bernard Adams.

En opfølgende, personlig forespørgsel til Nick Reeves gav som svar, at radar- og termografisk undersøgelse af væggene i graven ville finde sted i slutningen af november. Denne er nu udført og viste dels, at sektioner af de to relevante vægge er af et andet materiale end klippegrunden, og at der er et hulrum bag ved. Resultaterne kræver yderligere granskning, inden man forsøger at bore et hul fra et sidekammer uden udsmykning.⁶ Det bliver interessant at se, om Reeves' lange, forberedende arbejde, der i sig selv er umådelig værdifuldt, vil blive bekræftet af en ny opdagelse i dette hulrum. (LM)

Asasif

OVERRASKELSE I GRAVEN

South Assasif Conservation Project har siden 2006 gravet i Asasif på Vestbredden i Luxor. Her har holdet, ledet af Elena Pischikova, beskæftiget sig med de tre grave tilhørende Karabasken (25. dynasti), Karakahmun (25. dyna-

sti) og Irtieru (26. dynasti). Under dette arbejde er de amerikansk-ægyptiske forskere nærmest snublet over noget af en overraskelse i Karabaskens grav. Her har man nemlig opdaget en senere grav, tilhørende vesiren Padibastet. Samtidig har man også opdaget indskrifter i Karabaskens grav, der var lavet specielt til Padibastet, som altså har villet genbruge den ældre grav. Antikvitetsminister Mamdouh el-Damati glæder sig over fundet og håber, at det kan kaste lys over nogle spørgsmål omkring gravarkitektur i 26. dynasti. Elena Pischikova siger desuden, at den fortsatte rydning af Karabaskens grav helt sikkert vil afsløre flere overraskelser.

<http://english.ahram.org.eg/News/139265.aspx>

Lagt på nettet 30. august 2015

Qurnet Murai-grave åbnet

Tre grave i den sydlige del af den thebanske nekropol (ved billetkontoret ved korsvejen) er åbnet for besøgende: TT 40 tilhørende Tutankhamons vicekonge i Nubien Amenhotep (Huy); samt de to ramessidiske TT 277 og 278. De tre grave er en rejse værd – det gælder også Horemhebs grav og Tuthmosis III's grav

6 Lagt på EEF 28. november 2015. Se også samme dag en længere rapport af sponsoren National Geographic på <http://news.nationalgeographic.com/>

Stan Hendrickx og Dirk Huyge fra den belgiske ekspedition til el-Kab.

i Kongernes Dal, der også er genåbnet. Se glimrende billeder på Bernard Adams' hjemmeside her: <http://egyptmyluxor.weebly.com/three-new-toms-opened-ndash-gurnet-murai.html>

El-Kab

KONGELIGT FRAGMENT

Belgiske forskere med Dirk Huyge fra Musées Royaux d'Art et d'Histoire i Bruxelles i spidsen har fundet et fragment af en statue af kong Sahura i el-Kab. Fundene viser, hvordan lokaliteten har udviklet sig fra en førdynastisk landsby til et fuldt udviklet bysamfund i Gamle Rige. I 2015 har de belgiske arkæologer koncentreret sig om de arkæologiske lag fra både førdynastisk tid og 2. dynasti. Det skulle dog vise sig, at det mest spektakulære fund fra 2015 var et fragment fra Gamle Rige. Fragmentet består af en base samt det underste af et sæt ben fra en kongelig statue. Det måler 21,7 cm, og ægyptologerne John Coleman Darnell fra Yale og Luc Delvaux fra museet i Bruxelles har identificeret inskriptionerne på fragmentet som kong Sahuras næsten fulde titulatur. Statuen er fremstillet i

sandsten og har uden tvivl afbildet kongen siddende på en trone. Statuen har formentlig haft en højde på omkring 70 cm. Sahura var den anden konge i 5. dynasti, og han er bedst kendt for sit store begravelseskompleks i Abusir, nord for Sakkara. Der findes kun to andre statuer, som med sikkerhed forestiller denne konge. Den ene er på Metropolitan i New York, den anden på Det Ægyptiske Museum i Cairo. Den nye statue blev fundet mellem de såkaldte dobbeltmure i el-Kab, og det er uvist, hvordan statuen endte lige netop der. Til gengæld er tilstedeværelsen af Sahuras navn i el-Kab ikke overraskende, da han sendte flere ekspeditioner til både Den Østlige Ørken og områder syd for Ægypten, f.eks. Nedrenubien og Punt. Det, der dog gør dette fund ganske specielt, er, at fødderne er afbildet som om de er svøbt i et stramt klæde. Dette tyder på, at kongen har været afbildet som mumie. Der findes ingen statuer at sammenligne med, men der findes relieffer, som viser herskeren svøbt i en klædning. Disse relieffer relaterer sig til *heb-sed*-ceremonien. Andre statuer fra perioden, f.eks. den berømte statue af Djoser på Det Ægyptiske Mu-

Sahuras statue. Foto MRAH.

seum i Cairo, afbilder kongen med den lange *heb-sed*-dragt og bare tæer. Set i dette lys er el-Kab-statuen af Sahura helt enestående, og sådanne afbildninger af herskeren, repræsenteret som en død konge før foryngelsesprocessen under *heb-sed*-ceremonien, kan meget vel have været inspiration for de senere afbildninger af Osiris i mumieskikkelse. http://www.kmkg-mrah.be/sites/default/files/files/press_release_sahure.pdf
Lagt på nettet maj 2015

Gebel el-Silsila

DET FORSVUNDNE TEMPEL GENFUNDET
Resterne af det for længst forsvundne tempel i Khenu (vore dages Gebel el-Silsila) er blevet afdækket af Gebel el-Silsila Survey Project, som ledes af Maria Nilsson fra Lund, i denne sæson med deltagelse af Ole Herslund fra DÆS/ToRS. Det er en kendt sag, at lokaliteten blev brugt som stenbrud fra Ny Rige til romertiden. Her blev brudt sten til alle de store tempelbyggerier i Ægypten, men fundet af et tempel på stedet viser, at det ikke kun var et stenbrud. Det var også et helligt sted, forklarer Maria Nilsson efter fundet af både fundamenter og blokke fra et tem-

Gulv i templet i Gebel el-Silsila.

Kalkstensfragmenter af kongehoved.

pel. De rituelle aktiviteter i Gebel el-Silsila var rettet primært mod Nilen og dens oversvømmelse, og krokodilleguden Sobek var hovedguden. Forskerne ved dog stadig ikke, hvilken gud templet var viet til, men man mener, at templet markerede indgangen til stenbruddene på den østlige side af Nilen. Templet blev beskrevet på et tidspunkt mellem 1906 og 1925, og Ludwig Borchardt kaldte det i 1934 for et ødelagt ramessidisk tempel. Det blev efterfølgende glemt, og Maria Nilsson og hendes hold genfandt det ved bl.a. at bruge Borchardts kort fra 1934 sammen med en upubliceret plantegning, som Peter Lacovara havde fremstillet tidligere.

Der er fundet rester af gulve, søjlebaser og både indre og ydre mure, og to bemalede fragmenter viser, at loftet formentlig var bemalet med stjerner. Ifølge Maria Nilsson og hendes hold af forskere er der tale om, at templet har været i brug i omkring 1500 år fra Tuthmosis I til romersk tid. De ældste dele af templet var bygget af kalksten, hvilket er unikt i et sandstensbrud, men viser måske den officielle overgang mellem at bygge af kalksten til at bygge af sandsten. Der er gjort fund af hundrede bemalede og dekorerede blokke og mere end 300 dekorerede kalkstensfragmenter. Disse fragmenter er dekoreret i en stil, der er karakteristisk for de

første Tuthmosis-konger. Der er også fundet fragmenter med kartoucher tilhørende Amenhotep III og Ramesses II, perler fra 18. dynasti, fajanceskår, potteskår og en blå skarabæ, der muligvis kan dateres til Anden Mellemtid. Udforskningen af templet er langt fra færdig, og det fortsatte arbejde er helt nødvendigt for at få en bedre forståelse af templets rolle og vigtighed. Maria Nilsson håber at kunne arbejde videre på lokaliteten i de kommende sæsoner.

<http://news.discovery.com/history/archaeology/long-lost-egyptian-temple-found-150517.htm>

Lagt på nettet 17. maj 2015

Sentidsgrave i Aswan

Det er altid noget særligt at opdage hele seks grave, men fundet af de seks sentidsgrave i Aswan er ekstra specielt, da de indtil videre er de eneste grave fra denne periode i byen. Gravene ligger på vestbredden i Aswan tæt på Aga Khans mausoleum, og de indeholdt sarkofager af både kalksten og træ, mumier, fajancestatuetter af de fire Horussønner samt træstatuetter af Horus. 30 trappe-trin leder til indgangen af hver grav, der har enten tre eller fire kamre. Gravene har været udsat for illegale udgravninger i kølvandet på det arabiske forår.

<http://english.ahram.org.eg/News/132176.aspx>

Lagt på nettet 7. juni 2014

Berenike

På den sydlige del af Rødehavskysten ligger ruinerne af byen Berenike, der blev anlagt af Ptolemæus II. En ekspedition under ledelse af S. Sidebotham (Delaware Universitet) og Iwona Zych (Warszawa Universitet) gravede i foråret under et tempel formodentlig bygget til ære for Serapis. Her fandt de spor af noget meget ældre, nemlig en del af en stele fra 12. dynasti (Amenem-

het IV) og en blok fra begyndelsen af Nye Rige. Selv om der 300 km længere op ad kysten er fundet spor af aktiviteter fra Mellemste Rige (skibsværftet i Wadi Gawasis), betyder det dog ikke nødvendigvis, at de dengang også havde en base på det sted, hvor Berenike senere blev bygget. Reliefferne var i mindre stykker, og de kunne være blevet bragt til stedet udefra for at blive anvendt som fyld i det senere tempel.

Foran templet fandt ekspeditionen rester af facadens udsmykning med lotus og papyrus samt to græske tekster. Det drejer sig om dedikationsindskrifter på statuebaser, den ene fra år 49 til Isis, den anden fra 112-113 udført af en person, hvis titel afslørede, at han var chef for magasinet for duftstansers. Dette er interessant, da byen lå på havruten til røgelseslandet Punt. (LM)
<http://luxortimesmagazine.blogspot.com/2015/07/astonishing-archaeological-discoveries.html> med link til Sidebothams report til sponsorerne.

Lyden af Nefertiti

I Politiken (9. november) indledtes omtalen af Cylinder Audio Archive ("fortidens lyde på dåse") med ordene: "Nej, vi ved stadig ikke, om Nefertiti lød lige så yndig, som hun så ud". Jo, det gør vi. Vi kan ikke lige frem høre hende, men vi har faktisk en unik, samtidig beskrivelse af hvordan det lød, når hun håndterede sine kultrangler foran solguden. I Ays grav i Amarna hedder det om hende, mejslet i væggen i hieroglyffer, at hun er "den der tilfredsstiller Aten med den søde lyd af sine to hænder, idet hun er smuk med de to sistrer".

Om projektet, der udføres af University of California, se <http://cylinders.library.ucsb.edu/> (LM)

Rest af stele fra 12. dynasti fundet i Berenike.
 Foto K. Brulinska, PCMA.

NETNYT

To thebanske grave online

Franskmanden Thierry Benderitters webside Osirisnet.net offentliggjorde i august 2015 Rekhmiras grav online. Mange læsere af Papyrus har formentlig besøgt denne grav, ligesom den også er beskrevet i adskillige værker (se f.eks. den omfattende bibliografi på Osirisnet). Beskrivelsen af graven, der har nummer TT 100, består af en lang række sider, der detaljeret gennemgår gravens inskriptioner og vægmalerier. Det hele er illustreret med plancher og fotos.

http://www.osirisnet.net/tombes/nobles/rekhmire100/e_rekhmire100_01.htm

I november blev også den anonyme TT 175, oprindeligt publiceret af Lise Maniche, lagt på nettet. Den rummer bl.a. en unik scene med fremstilling af parfume.

http://www.osirisnet.net/tombes/nobles/anonyme175/e_anonyme175_01.htm

Amarnanyt

The Amarna Research Foundation i Canada har lagt alle numre siden 1996

STOP PRESS

Historiske Dage

D. 9.-10. april 2016 afholdes arrangementet "Historiske Dage" i Øksne-hallen i København. DÆS vil have en stand sammen med Atlantisrejser, og for medlemmer vil der være særpis for adgang. Opdatering følger via vores nyhedsbrev. (LM)

af deres newsletter *The Akhetaten Sun* på nettet: <http://www.theamarna-researchfoundation.org/articles.html> Det viser, hvor mange forskellige emner om Amarna man egentlig kan tage op. (LM)

Papyrus på nettet

Redaktionen er i gang med at lægge alle numre af Papyrus på nettet, dog således at de til enhver tid 2-3 seneste numre kun vil foreligge i papirudgaven specielt til DÆS' medlemmer. De fleste af numrene i det "nye" format, dvs. siden 23/2 2003 er nu parat. De sidste følger snarest, og så arbejder vi os bagud i tiden til det første nummer fra 1981. Det gør det nemmere at slå op og læse artikler i ældre numre (www.daes.dk og klik på Papyrus/arkiv); det viser omverdenen hvilket glimrende blad vi producerer; og det sparer opbevaringsplads på vores lager på ToRS, der nu er skrumpet i en sådan grad, at hyldeplads i Tines kontor på Glyptoteket har måttet indtages. (LM)

Kendt ansigt overtager

Efter mere end 40 år i den ægyptiske samling på Glyptoteket gik museumsinspektør, ægyptolog Mogens Jørgensen på pension først på sommeren 2015. I den anledning gav Mogens interview til Politikens Nils Thorsen. Interviewet kan læses på Politikens hjemmeside under overskriften *Egyptologens had til mumier*. <http://politiken.dk/magasinet/interview/ECE2765567/egyptologens-had-til-mumier/>.

Ægyptolog, ph.d. og DÆS forkvinde Tine Bagh, der bl.a. har været projektansat gennem en årrække i Glyptotekets ægyptiske samling og tilrettelagt flere udstillinger, har overtaget Mogens' stilling som inspektør i samlingen.

Læs Tines artikel om Mogens i dette nummer af Papyrus.

Genåbnet efter fem år

Det ægyptiske museum i Torino, Museo Egizio, åbnede d. 1. april 2015 efter fem års ombygning. Museet har været holdt åbent i etaper gennem hele ombygningen, men er nu åbent i sin helhed. Nye opstillinger af værker, nye montrer og ny belysning er nogle af de vigtigste elementer i det "nye" museum. Samtidig er der også – endelig – kommet en moderne hjemmeside. Database med billeder og beskrivelser af samlingens genstande findes dog stadig ikke online, men man kan håbe, at det kommer i fremtiden. <http://www.museoegizio.it>

Mellemste Rige i MMA

Indtil 24. januar 2016 viser Metropolitan Museum of Art i New York en storslået udstilling om Mellemste Rige: "Ancient Egypt Transformed. The Middle Kingdom". I mellemtiden må vi undvære flere mesterværker på Glyptoteket, der er udlånt til lejligheden, bl.a. det berømte sorte konge-

Tine Bagh ledsagede genstandene til New York.

hoved. Udstillingen ledsages af et fornemt katalog redigeret af Adela Oppenheim, Dorothea Arnold, Dieter Arnold og Kei Yamamoto. Det kan købes i museets netbutik for \$75. (LM) <http://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2015/ancient-egypt-transformed>

Tut i farver

En farvelagt version af nogle af Harry Burtons fotografier er blevet udført til en udstilling, der åbnede i New York d. 21. november 2015 for at fejre opdagelsen af Tutankhamons grav. Farvelægningen er diskret, men de originale sort/hvide fotografier er faktisk mere stemningsfulde. Udstillingen er en ver-

sion af de udstillinger af kopier af Tutankhamons gravudstyr, der i flere år har turneret i hele verden (også i Malmø i 2013). Udstillingen varer til 1. maj 2016. (LM) Fotografier: <http://www.griffith.ox.ac.uk/discoveringTut/burton5/burtoncolour.html> Udstilling: <http://www.tutnyc.com/>

Blok i Metropolitan Museum of Art, New York 1985.328.2. Foto LM.

Blok Ny Carlsberg Glyptotek ÆIN 1776. Foto Ole Haupt.

Kiya på plads

Siden Akhenatens "anden" hustru Kiya dukkede frem fra glemslen for omkring 70 år siden er der fremkommet yderligere beviser på hendes rolle i kongens liv. Et vigtigt bidrag var, da det blev påvist, at det er hende, der er gengivet på et relief i Glyptoteket, hvor den oprindelige indskrift blev hugget ud og erstattet med en tekst, der forvandlede den afbildede kvinde til Akhenatens datter Meritaten. Det drejer som et relief af kalksten, hvis mål afslører, at det er en "talatat", en byggeblok af den type, der blev anvendt til bygninger i el-Amarna. Blokken blev erhvervet på antikvitetsmarkedet (fra Norman Schimmel-samlingen) og, som på mange relieffer fra samme kilde, er farverne sekundære, påført for at gøre dem mere attraktive i salgsøjemed.

Kunstnerisk er relieffet af ypperste kvalitet, og historisk åbner det nye perspektiver. Den korte "nubiske" paryk, der dækkede hele hovedet, og som vi ved andetsteds fra blev båret af Kiya (uden uræus-slange), blev ændret til bart baghoved og sidelok for at illudere prinsesse Meritaten. Den oprindelige tekst, der kan skimtes under den reviderede, lød "Højt elsket hustru til kongen af Øvre- og Nedreægypten, han der lever af sandhed [Akhenaten], Kiya."

Det er for nyligt lykkedes Ray Johnson fra University of Chicago og mangeårig leder af Chicago House i Luxor at finde frem til relieffets rette sammen-

hæng.⁷ Ray er kendt af DÆS-medlemmer fra sit besøg i København i 2012, hvor han holdt foredrag om Tutankhamon i Karnak. I Metropolitan Museum of Art i New York findes en blok, som på det oprindelige monument har siddet lige ved siden af Glyptotekets. Den viser Akhenaten, der personligt vrider halsen om på en andefugl for at ofre den til solskiven. Vidne til denne rituelle handling er således Kiya, der står på den anden side af solskiven, ansigt til ansigt med kongen. Nøglen til løsningen er den fugl, Kiya holder i hånden, hvis ryg matcher den form, der ses på den højre siden af blokken med kongen. To dele af solskivens hænder på hver sin blok passer ligeledes perfekt sammen. Scenen er usædvanlig, både på grund af kongens rolle som slagter og på grund af Kiyas rolle og status, afbildet i samme størrelse og i et format, som ellers tilkommer førstehustruen Nefertiti, men uden hendes uræus-slanger og uden selv at få livets tegn fra solguden rakt til sin næse.

7 'The duck-throttling scene from Amarna: a new Metropolitan Museum of Art/Copenhagen Ny Carlsberg Glyptotek Amarna talatat match', i R. Jasnow og K.M. Cooney (red.), *Joyful in Thebes. Egyptological Studies in Honor of Betsy M. Bryan*, Atlanta, Georgia 2015, s. 293-299. De to blokke er også omtalt i den følgende artikel.

Der er fundet andre blokke, der viser Kiya med en datter, der holder ofre til solguden. Disse blokke synes at stamme fra mindre kapeller inden i det større tempel i byen.

Billedprogrammet i Amarna-tiden adskiller sig fra det konventionelle bl. a. ved motiver fra henh. tempel og palads synes at overlappe forstået således, at scener fra paladset findes i udsmykningen af et tempel, og at kultiske scener findes i et paladsmiljø. Ray Johnson har imidlertid også matchet flere andre løse relieffer, der tilsammen giver et motiv med kongen, der jager fugle med bue og pil, assisteret af en kvinde, ligesom Tutankhamon gør det på to skrin fra hans grav.⁸ At disse kalkstensblokke hører til i el-Amarna betyder ikke nødvendigvis, at de stammer fra et af templerne i byen, for også paladserne, bygget af lersten, havde vægudsmykning med relieffer. Ray Johnson mener, at disse relieffer stammer fra "Nordpaladset", som i øvrigt er det, hvis murværk er bedst bevaret. Det er således ikke mere så lige til ud fra motivet at fastslå løses blokkens præcise proveniens. I de kommende år kan vi nok forvente flere spændende løsninger på det store puslespil fra el-Amarna. (LM)

8 'A royal fishing and fowling talatat scene from Amarna', *Kmt* 26/4, 2015, s. 40-50.

Suez-kanalen før og nu
Bo Dahl Hermansen

**Placenta:
En overset komponent i
ægypternes personlighed**
Lise Manniche

**Personlige relationer i det
græsk-romerske Ægypten:
Om "Social Network Analysis"
og dens relevans for ægypto-
logien**
Lena Tambs

En Årshushistorie
Thomas Christiansen

Horus under Peterskirken
Lise Manniche

**Mogens Jørgensen og
Begyndelsen til det hele**
Tine Bagh

